

Deseti dio
U SARAJEVSKOJ OPERACIJI

Svojom aktivnom vojno-političkom ulogom u okviru ratnih napora Antihitlerovske koalicije, Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji je i prvih mjeseci 1945. godine učvršćivao i jačao svoje pozicije u zemlji i u redovima svojih saveznika. I pored brojnih otpora i manevara, izbjeglička kraljevska vlada je morala biti raspuštena, a maršal Josip Broz Tito je, 7. marta, obrazovao privremenu narodnu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije. Nju su uskoro priznale vlade SAD, Velike Britanije i SSSR i drugih savezničkih država. Time su i formalno bile međunarodno priznate osnovne tekovine narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji.¹⁾

Taj zapaženi međunarodni ugled nove Jugoslavije bio je na odgovarajući način potvrđen i pri planiranju opšte savezničke ofanzive protiv nacističke Njemačke. U Beograd su stigli i istaknuti saveznički komandanti: sovjetski maršal Fjodor Tolbuhin i britanski feldmaršal Harold Aleksander. S njima je, na odvojenim sastancima, od 20. do 24. februara, maršal Tito utvrdio osnove sadejstva Narodnooslobodilačke vojske u Jugoslaviji sa trupama Crvene armije u Mađarskoj i angloameričkim snagama u Italiji. Dogovoreno je da Narodnooslobodilačka vojska koja je, 1. marta, preimenovana u Jugoslovensku armiju (JA), svojim snagama, oslobodi preostali dio zemlje i da pri tome, ofanzivom svog lijevog krila, olakša savezničke operacije u Italiji.²⁾

Odmah poslije toga (od 26. do 28. februara), vrhovni komandant je održao savjetovanje sa komandantima armija na kojem su utvrđene osnove plana završnih operacija za oslobodjenje Jugoslavije. Tom prilikom je ocijenjeno da su se Nijemci solidno utvrdili na sremskom frontu i na Dravi, a da su najpovoljniji uslovi za skori prelazak u ofanzivu u regionu Sarajeva,

1) Oslobodilački rat, 2, str. 531-6.

2) Isto, str. 500.

jer su tu neprijateljeve snage oslabljene. Predviđeno je da se za tu operaciju angažuju 2. 3. i 5. korpus, koji su dobili zadatak da ubrzaju popunu svojih jedinica ljudstvom i borbenom opremom. Drugi i 3. korpus i snage 5. korpusa koje su uzele učešće u sarajevskoj operaciji imale su u martu 1945. oko 54.000 vojnika.³¹

U to vrijeme je glavnina Grupe armija »E« već uveliko bila prešla Savu, a širi region Sarajeva branio je njemački 21. brdski armijski korpus. Iz njegovog sastava su otišle 22. pješađijska i 104. lovačka divizija, a jedinice koje su mu ostale pretrpjele su teške gubitke u proteklim borbama. Kada su njemačke i kvislinške snage izbačene iz Mostara (14. februara), Višegrada i Travnika (15. februara), njemačkoj Vrhovnoj komandi bilo je jasno da su time neposredno ugrožene njemačke pozicije u Sarajevu. Ali, ona je tada (15. februara) riješila da brani region glavnog grada Bosne i Hercegovine na taj način što će se 21. korpus, u slučaju kritične situacije, koncentrisati i oko njega organizovati odbranu. Narednih dana je Sarajevo proglašeno »utvrđenim mjestom« i imenovanje poseban njemački štab za neposrednu odbranu grada na čelu s jednim generalom.⁴¹

Za odbranu regiona Sarajeva 21. brdski korpus je raspologao sa dvije divizije (181. i 369), tri brigade (909, 964. i 969), pet pukova (81. landesšicen, SS-policijski »Nagel«, 639. za obezbeđenje »Bergman« i 5. Ruskog zaštitnog korpusa), zatim s nekoliko borbenih grupa (»Danijel«, »Berlin« i »Kenig« i dr.) i desetak samostalnih bataljona i gotovo isto toliko artiljerijskih divizionara. Osim toga, pod njegovom komandom su bile 8, 9. i 17. ustaško-domobranska divizija i tri oslabljena četnička korpusa (Hercegovački, Romanijski i Zenički), čije su se glavnine u toku marta povukle prema četničkoj grupaciji Draže Mihailovića, koja se nalazila na Vučijaku, sjeverno od Doboja. Ali, njemačko komandovanje je ocijenilo da sve te snage nisu dovoljne za uspješnu odbranu, pa je riješeno, u saglasnosti s Vrhovnom komandom, da se iz Slavonije vrati u region Sarajeva 7. SS divizija. Njenim je pristizanjem, krajem februara, 21. armijski korpus privremeno savladao krizu u kojoj se našao poslije gubljenja Mostara, Višegrada i Travnika." Ukupno su sve te neprijateljeve snage imale oko 38.000 vojnika.⁶¹

3) Dušan Uzelac, Njemački prodor u istočnoj Bosni od 19. do 31. marta 1945. godine (operacija »Maigewiller«), VIG, 1/1978, str. 25-6.

4) Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, Sarajevska operacija (1. mart - 12. april 1945. godine), Sarajevo u revoluciji, 4, Istorijski arhiv, Sarajevo, 1981, str. 671-4.

5) Isto, str. 673-4.

6) Isto, str. 681.

Do kraja februara je njemačka komanda utvrdila plan neposredne odbrane grada kojim je između ostalog bilo predviđeno da se ona izvodi na tri linije. Međutim, obavještajna služba NOP-a je uspjela da taj plan sa zapoviješću uzme iz kase načelnika štaba i da ga pravovremeno dostavi našem komandovanju. Ti dokumenti su poslužili za planiranje neposrednog napada na neprijatelja u Sarajevu.⁷⁾ Ali, tokom marta borbe za Sarajevo nisu se izvodile na tim linijama iz njemačkog plana, nego na daljim prilazima gradu: na Podromaniji, oko Pala, Jablanice, Ivan-Sedla i u rejonu Zenice, u zahvatu pravaca (i komunikacija) koji sa svih strana vode do Sarajevske kotline.

1. Borbe na Glasincu

U sarajevskoj operaciji korpusi JA su dejstvovali koncentrično ka glavnom gradu Bosne i Hercegovine na onim pravcima na kojim su se zatekle njihove snage krajem februara i početkom marta 1945. godine: 3. korpus je napadao preko Romnije, 2. - dolinama rijeka Prače i Jablanice i od Konjica preko Ivan-Sedia, a 5. korpus u dolini rijeke Bosne. Početkom marta je Generalštab JA⁸⁾ naredio tim korpusima da zauzmu neprijateljeva uporišta na daljim prilazima Sarajevu i da se pripreme za njegovo neposredno oslobođenje.⁹⁾

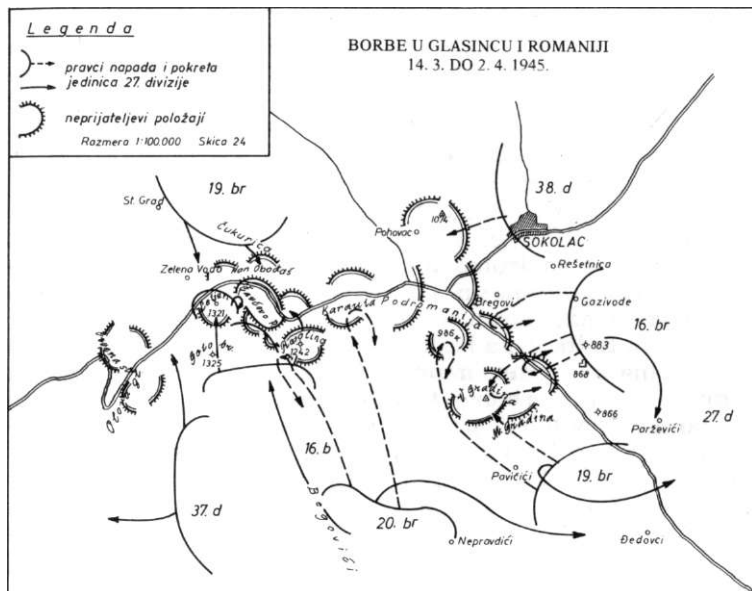
Štab 3. korpusa je, u zapovijesti od 5. marta, istakao da jedinice pod njegovom komandom treba »da ofanzivno djeluju na sektoru Rogatica - Sokolac, sa zadatkom likvidacije ovih uporišta i stvaranja uslova za dalje dejstvovanje u pravcu Sarajeva sa konačnim ciljem oslobođenja Sarajeva.«¹⁰⁾ On je tada uputio glavninu 27. divizije u srebrenički kraj, o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju, i stavio joj u zadatak da do 12. marta izbije na prostoriju sjeverno od drumu Sokolac - Rogatica - Višegrad (zapadno od linije Vraneši - Vjeternik - Šenkovići - Han-Stijenica) radi zauzimanja neprijateljevih 'Uporišta

7) Isto, str. 628-6. (Taj dokumenat - elaborat - uzeo je obavještajac Gvido Svare, koji je radio i bio na ličnoj vezi Vladimira Perića Valtera, sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Sarajevo i rukovodioca obavještajne službe NOP-a u gradu. Njemački načelnik štaba, potpukovnik Vedel, bio je prisiljen da zbog gubljenja tog dokumenta izvrši samoubistvo).

8) Istovremeno sa preimenovanjem NOV i POJ u Jugoslovensku armiju, Vrhovni štab je preimenovan u Generalštab JA, koji je bio organ vrhovnog komandanta i Ministarstva narodne odbrane za svu oružanu silu Demokratske Federativne Jugoslavije.

9) Oslobođilački rat, 2, str. 562.

10) Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 15.

Borbe na Romaniji, mart 1945.

od Kovanja do Višegrada. U isto vrijeme je odredio daje glavni zadatak 19. birčanske brigade, koja se tada nalazila na Glasincu, da prikuplja podatke o neprijatelju.¹⁾ Dt sno od rasporeda 27. divizije trebalo je da, do 11. marta, stigne glavnina 38. divizije; njena jedna brigada zadržana je u rejonu Zvornika, sa zadatkom da prihvati novo ljudstvo za popunu jedinica korpusa.²⁾ Početkom marta lijevo od 27. divizije bila je 37. divizija 2. korpusa JA, raspoređena na širokom frontu od Goražda do Žepe.¹³⁾»

U to vrijeme se njemačka 181. divizija nalazila u dolini Drine, od Goražda do pred Višegrad, i na komunikacijama koje vode ka Sarajevu. Pod pritiskom 37. divizije i 19. birčanske brigade koja je, 1. marta, presjekla drum Sokolac - Rogatica i dr-

1) Isto.

2) Isto.

13) Isto, izvještaj štaba 37. divizije štabu 2. korpusa, 14. 3. 1945, dok. br. 41.

žala ga pod svojom kontrolom naredna dva dana,¹⁴ ta neprijateljeva divizija je 4/5. marta počela izvlačenje svojih snaga ka Sarajevu, na položaje u rejonu Sokoca, Podromanije, u zahvatu druma preko Romanije i u rejonu Pala. Tokom izvlačenja, koje je završila 8. marta, njene jedinice su temeljito porušile željezničku prugu od Višegrada i Goražda i drumove.¹⁵»

Početak marta je 19. birčanska brigada prenijela težište svojih dejstava na Glasinac. Neprijatelj koji se izvlačio pokušao je ispadima svojih dijelova iz Sokoca i Podromanije da odbaci njene bataljone sa druma. A kada su snage 181. njemačke divizije posjedale položaje na Glasincu, 19. birčanska brigada je nastojala da - napadima na Sokolac i položaje oko njega (Pohovac i rejon sela Baltići), na Podromaniju, Spomenik i Gradinu, od 8. do 12. marta - omete neprijatelja da se tu utvrdi i organizuje odbranu. U tim borbama, koje su vođene mahom noću, njeni bataljoni su ispoljili dosta požrtvovanja i upornosti u izvršavanju dobijenih zadataka; zato su imali značajne gubitke (17 mrtvih, 13 nestalih i 46 ranjenih). Vremenski uslovi bili su vrlo nepovoljni. Tako je u napadu na neprijatelja u Sokocu, 9/10. marta, među gubicima Brigade bilo i 5 smrznutih boraca.¹⁶

Za odbranu pravca preko Romanije 181. divizije upotrijebila je svoj ojačani 363. puk koji je, do 8. marta, organizovao odbranu s fronta na liniji Sokolac - Podromanija - Velika Gradina, a po dubini duž druma preko Romanije zaključno sa Crvenim stijenama. Svi položaji koje je zaposio bili su od ranije manje-više fortifikacijski organizovani za kružnu odbranu. Imali su po 3 - 5, a neki čak i do 25. bunkera povezanih rovovima i saobraćajnicama i mjestimično zaštićenih žičanim preprekama i minskim poljima.¹⁷ Iz raspoloživih izvora se ne može pouzdano rekonstruisati raspored tog puka. Prema izjavi jednog zarobljenika, 1. bataljon je bio razvijen na liniji od Sokoca do Velike Gradine, a 2. bataljon se nalazio u rejonu sela Dikalja, gdje je bilo i komandno mjesto puka.¹⁸

14) AVII, k. 272A, izvještaj štaba 3. korpusa štabu 2. armije, 4. 3. 1945, br. reg. 6-13.

15) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. 41.

16) AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

17) Tako, na primjer, u izvještaju obavještajnog oficira štaba 27. divizije obavještajnom centru štaba 3. korpusa od 24. 3. 1945. (AVII, k. 1258, br. reg. 3-8) navodi se, između ostalog, i sljedeće: na položaju Velika Gradina postoje 3 veća bunkera povezana rovovima, na spomeniku su 4 bunkera, na Karauli 25 manjih bunkera, na Čavčevom polju - 20, među njima tri velika, na Crnom vrhu - 3, Ljeljenu - 2, Han-Obodašu - 5 do 6, itd.

18) AVII, k. 1258, izvještaj obavještajnog centra 27. divizije obavještajnom centru 3. korpusa, 31. 3. 1945, br. reg. 5-8.

Kada je glavnina 27. divizije izbila na Glasinac, jedinice su dobile kratak odmor da predahnu od teškog marša i da se pripreme za predstojeće borbe. Uporedo s time su štabovi i komande imali dosta posla oko prijema novih boraca, a narednih dana i oko preformiranja jedinica po novoj formaciji¹⁹⁾ i njihovog djelimičnog prenaoružanja sovjetskim oružjem.²⁰⁾ Ti poslovi se sa obavljali uporedo s borbenim dejstvima i trajali su do sredine aprila.

O neprijatelju na Romaniji i u regionu Sarajeva štab divizije dobio je, početkom marta, podatke od štaba korpusa,²¹⁾ ali u njima nije bilo pojedinosti o tome kako su Nijemci organizovali svoju odbranu (jer se upravo u to vrijeme 181. divizija povlačila iz doline Drine ka položajima na prilazima Sarajevu). Dosta podataka je prikupila 19. birčanska brigada, ali ni oni nisu bili potpuni: govorili su uglavnom o tome koje je položaje zaposio neprijatelj. Međutim, iz njih se nije moglo vidjeti kako ih je organizovao i s kojim snagama i sredstvima ih brani. Zbog toga će se u prvom napadu nastojati da izviđačke jedinice uhvate nekog od neprijateljevih vojnika.²²⁾

U okviru zadatka koji je dobio 3. korpus, 27. divizija je trebalo da, u sadejstvu sa 38. divizijom, ovlada dijelom položaja koje je branio njemački 363. puk, od raskrsnice putova u Podromaniji i Velike Gradine (trig. 994) do zaključno Čavčevog polja na Romaniji (skica br. 24). Štab divizije riješio je da sa dijelom snaga savlada neprijateljevu odbranu u širem rejonu Podromanije, a sa drugim dijelom da, u sadejstvu s jedinicama 38. divizije, presiječe drum između Čavčevog polja i Crvenih stijena. Napad je organizovao u tri napadne kolone: desna, dva bataljona 16. muslimanske brigade, trebalo je da ovlada položajima ispred kasarne u Podromaniji i kod Špomenika (k. 869) i sadejstvuje 19. brigadi u zauzimanju kasarne; srednja, 19. birčanska brigada, predviđeno je da prvo zauzme Veliku Gradinu (trig. 944) i Pliješ (k. 981), a onda kasarnu i položaje neposredno oko nje; i, lijeva kolona, 20. romanijska brigada, imala je zadatak da sa južne strane sa dva bataljona napadne i zauzme Karaulu, a sa jednim Čavčevo polje. Poslije toga trebalo je da preduzme gonjenje neprijatelja i izvrši napad na Crvene stijene.²³⁾

19) Zbornik NOR, IV/34, naređenje štaba 2. armije štabu 3. korpusa, 15. 3. 1945, dok. br. 42.

20) Isto, naređenje štaba 3. korpusa od 27. 3. 1945, dok. br. 73.

21) Isto, izvještaj štaba 3. korpusa štabu 2. armije, 5. 3. 1945, dok. br. 16.

22) Isto, zapovijest štaba 27. divizije od 13. 3. 1945, dok. br. 37.

23) Isto.

Desno je napadala 17. majevička brigada 38. divizije na neprijatelja na položajima kod sela Baltića i na Pohovcu (trig. 1074). Sa sjeverne strane drumu, na Dikalje i na uporište u Han-Obodašu, upućena je 21. brigada. Između njenih jedinica i bataljona 20. romanijske brigade trebalo je da se ostvari neposredno sadejstvo (u pogledu vremena napada)²⁴ Lijevo, u dolini Prače i prema Palama, dejstvovala su jedinice 37. divizije.

Početak napadaje predviđen za 22 časa 14. marta, a trebalo je da mu prethodi artiljerijska priprema sa baterijom topova 76 mm i minobacačima brigada u trajanju od 15 minuta. Svoju odluku i zadatke jedinica divizije, potpukovnik Miloš Zekić saopštio je komandantima brigada na sastanku u štabu divizije. Tom prilikom, a i u zapovijesti, posebno je insistirao na tome da štabovi brigada u toku 14. marta iziđu sa štabovima bataljona, a oni sa komandama četa na osmatračnice, »gdje im izdati sva potrebna uputstva za što bolje izvršenje zadatka«. Takođe, divizijskom zapoviješću su utvrđeni zadaci izviđačkih organa, sistem telefonskih i radio-veza, raspored Medicinsko-sanitetskog bataljona, način organizovanja minobacačke pripreme i označavanja prednjeg kraja jedinica, jer je bilo predviđeno da u toku 14. marta naša avijacija tuče dio neprijateljevih položaja na Romaniji i Pohovac.²⁵

Sve te zahtjeve jedinice su izvršile i pripremile se što su bolje mogle za ostvarenje dobijenih zadataka. Ali, artiljerijska i minobacačka priprema, koja je počela u predviđeno vrijeme, nije dala očekivane rezultate. Vršila se noću, pa topovi nisu direktno pogodili nijedan neprijateljev bunker. Takođe, ni vatra minobacača, mada preciznija, nije imala veći materijalni efekat. Nijemci su se branili iz više bunkera i pokrivenih zaklona od kamena, pa su samo direktni pogoci morali da im nanesu gubitke.²⁶

Čim je prestala vatra artiljerije i minobacača, neprijatelj ih je dočekao snažnom i dobro organizovanom vatrom. I ovog puta su u četama bile organizovane bombaške grupe - da neutrališu pojedine rovove i bunkere, i posebne grupe - da otvaraju prolaze kroz žičane prepreke. Dejstvujući brzo i energično, desnokrilna kolona je u prvom naletu upala u neprijateljevu odbranu i zauzela otporne tačke kod sela Plandišta i kod Spomenika. I srednja kolona je svojim pomoćnim snagama zauzela Pliješ, ali nije mogla da ovlada Velikom Gradinom. Na tom

24) Isto, zapovijest štaba 38. divizije od 13. 3. 1945, dok. br. 38.

25) Isto, cit. dok. br. 37.

26) Ahmet Đonlagić i Camil Kazazović, cit. d., str. 258.

brdu nekad je bilo ilirsko utvrđenje - gradina po kome je i do-
bilo ime, i Nijemci su iskoristili njegove razvaline i u njima i
oko njih izgradili više bunkera koji su bili povezani kamenim
zidom i zaštićeni žicanim preprekama. Predteren je bio sasvim
otkriven, pa bombaši nisu mogli da se približe bunkerima. Ni
vatra topovske baterije, koja je tokom noći jednom-dvaput bila
sasređena na taj položaj, nije pokolebala branioca koji je nast-
vio ogorčen otpor. Kako to najjače neprijateljstvo uporište nije
zauzeto, dijelovi 16. muslimanske i 19. birčanske brigade odus-
tali su od napada na kasarnu u Podromaniji. Te večeri su te Bri-
gade imale 14 mrtvih, 3 nestala i 35 ranjenih, od čega su tri čet-
vrtine bili iz 19. brigade.²⁷

Lijevo-krilna kolona, 20. romanijska brigada, uspjela je da
sa 1. i 2. bataljonom zauzme deset bunkera na Karauli ali je nep-
rijatelj produžio otpor iz preostalih bunkera i zaklona.²⁸ Njego-
va odbrana je bila olakšana izostankom napada jačih snaga 38.
divizije, jer je na Dikalje i Karaulu umjesto dva - upućen samo
jedan bataljon 21. brigade. On je izbio na drum, napao vozila
koja je na njemu zatekao i u 24 časa prekinuo s napadom, ne
zauzevši ni jedno uporište.²⁹ Glavnina 20. brigade je nastavila
borbu, ali je ujutro 15. marta (u 8 časova), kada su se 16. i 19.
brigada već bile povukle na polazne položaje, neprijatelj izvršio
snažan protivnapad i prisilio i nju da odstupi. Slično se desilo
i na Čavčevom polju. Njen 4. bataljon, koji je napadao to upo-
rište, ovladao je dijelom rovova, ali mu nije pošlo za rukom da
zauzme i bunkere, iako je izvršio tri napada na to uporište. To-
kom te noći su jedinice 20. brigade imale su 11 poginulih, 2 nes-
tala, 1 zarobljenog i 22 ranjena borca.³⁰

Tako je propao prvi pokušaj da se neprijatelj zbaci sa Ro-
manije i da se 3. korpusu otvori put k Sarajevu. Štab 27. divizije
nije bio nezadovoljan radom i zalaganjem štabova brigada i ba-
taljona i komandi četa u toku borbi noću 14/15. marta. On je
cijenio da divizija dobijeni zadatak nije izvršila »zbog toga što
se neprijatelj na sektoru Romanije, a napose na pravcu Crvene
stijene - Sokolac dubinski jako utvrdio, primijenivši objekte

27) Isto, Zbornik NOR, IV/34, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa,
16. 3. 1945, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

28) Mitar Minić u cit. čl, n. a., str. 541, navodi da je tada Karaula bila
zauzeta.

29) Zbornik NOR, IV/34, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 38. divizi-
je, 16. 3. 1945. dok. br. 48.

30) Isto, cit. dok. br. 46. (U operacijskom dnevniku 20. romanijske briga-
de nije registrovan taj napad neprijatelja. U njemu se navodi daje 1. bataljon
ostao na položaju na Karauli do 11 časova 15. marta, a da se 4. bataljon povu-
kao sa Čavčevog Polja u 15 časova istog dana. AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4).

polustalne fortifikacije i što naša mlada artiljerija još nije dovoljno izvježbana da noću tačno pogađa određene ciljeve.«³¹

Izjutra 15. marta 27. divizija bila je u sljedećem rasporedu: 16. muslimanska brigada u rejonu sela Pariževića, sa isturenim dijelovima na položajima kod Rešetnice i prema Spomeniku; 19. birčanska brigada - u rejonu sela Dedovci i Pavišići, sa dijelom snaga na Maloj Gradini; i, 20. romanijska brigada u selu Bogovićima i Nepravdićima s osiguranjima na Varagi.³² U tim rejonima je divizija, u stvari, prešla u odbranu koja je prvenstveno bila diktirana operativnim potrebama da se bolje usklade i povežu dejstva svih snaga JA koje su angažovane u borbama za oslobođenje Sarajeva. Međutim, zatišje od 7 do 8 dana nije iskorišćeno samo za pripremanje jedinica za naredne zadatke nego i za napade pojedinih brigada ili bataljona na neprijatelja ispred fronta divizije i na drumu preko Romanije. U okviru tih borbenih poduhvata najznačajniji su bili pokušaji da se ovlada Velikom Gradinom i da se tako slomi desno krilo njemačke odbrane na Glasincu.

Prvi je izvršen noću 17/18. marta. U njemu je angažovana 16. muslimanska brigada. Napad je bio solidno pripremljen, a prethodila mu je kraća artiljerijska priprema (koncentracija vatre po Gradini) s jednom topovskom baterijom 76 mm i sa svim minobacačima iz te Brigade, koji su bili prikupljeni na jednom mjestu. Na neprijatelja kod sela Plandišta napadao je jedan, a na Veliku Gradinu tri bataljona. U 23,30 časova oni su krenuli na juriš i u prvom naletu upali u njemačke položaje i zauzeli više bunkera i streljačkih zaklona. Vrlo žestoka borba se vodila oko zida, mjestimično visokog više od dva metra, koji je povezivao jedan broj bunkera. Nijemci su ga branili uzdužnom vatrom i ručnim bombama, a zemljište ispred njega osvjetljavali raketama. Jedan broj boraca se prebacio preko njega, ali je i s druge njegove strane dočekan vatrom iz bunkera s vrha tog brda. Borba je trajala sve do svanuća kada su se bataljoni morali povući sa Gradine na polazne položaje.³³

Drugi napad ponovo je izvršila 16. brigada 24. marta. Njemu je prethodila pored artiljerijske i vazduhoplovna priprema, pa je zato počeo još za vidjela, u 18 časova. Međutim, i pored više direktnih pogodaka vazduhoplovnim bombama, glavne neprijateljeve otporne tačke na Velikoj Gradini nisu bile značajnije neutralisane, pa su Nijemci i ovog puta pružili jak otpor.

31) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 46.

32) Isto, izvještaj štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 7.4.1945, dok. br. 107.

33) Ahmet Đonlagić i Camil Kazazović, cit. d., str. 256-60, i Ahmet Đonlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevo, Sarajevo u revoluciji, 4, str. 715.

Ponovo su se jedinice bile uklinile u njihove položaje, ali tokom noći nisu mogle zauzeti glavne otporne tačke. Kao i ranije, u svanuće je obustavljena borba i bataljoni su povučeni na polazne položaje. U oba ta napada 16. brigada je imala 11 poginulih i 52 ranjena borca i starješine.³⁴

U tom predahu jedinice 19. birčanaske brigade su bile izvan neposrednog dodira sa neprijateljem. Međutim, dijelovi 20. romanijske brigade vršili su pritisak na desni bok i pozadinu neprijateljevog rasporeda na Glasincu i Romaniji. Pri tome su 2. i 3. bataljon napali noću 17/18. marta njemačke snage na Čavčevom Polju, a 1. bataljon je to uradio dvaput (22. i 23. marta) na Crnom Vrh. Ti napadi su bili u vezi sa pokušajem 16. brigade da zauzme Veliku Gradinu, ali ni oni nisu donijeli očekivane rezultate.³⁵

2. Pripreme za oslobođenje Sarajeva

U toku prve polovine marta 1945. godine, korpusi koji su angažovani za oslobođenje Sarajeva dejstvovali su manje-više samostalno. Bili su pod neposrednom komandom Generalštaba i on, preokupiran vođenjem tekućih operacija na jugoslovenskom ratištu i zadacima oko pripremanja završnih operacija, nije mogao neposredno koordinirati i njihovim radom. Zbog toga je vrhovni komandant naredio, 17. marta, da se formira privremeni Operativni štab grupe korpusa, da počne funkcionisati do 20. marta i da podnese predlog plana za oslobođenje Sarajeva i doline Bosne. Za komandanta tog štaba određen je general-major Radovan Vukanović, komandant 2. korpusa, za zamjenika - general-major Slavko Rodić, komandant 5. korpusa, i za člana štaba pukovnik Pero Kosorić, komandant 3. korpusa.³⁶

Dok su Operativni štab, štabovi korpusa i divizija razradivali planove za predstojeće borbe, u 27. diviziji to je vrijeme iskorišćeno da se jedinice što bolje pripreme za te zadatke i da se provedu naredene mjere kojim je trebalo da se divizija transformiše iz partizanske u diviziju koja će biti sposobna za vođenje svih vidova borbenih dejstava u tzv. frontalnom ratu.

S tim ciljem je štab divizije posebnu pažnju poklonio 19. birčanskoj brigadi, jer je gotovo četrdeset dana dejstvovala sa-

34) Isto.

35) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

36) Dušan Uzelac, cit. čl. VIG 1/1978, str. 27 i 28.

mostalno. Zbog toga je, po njegovoj ocjeni, u pogledu iskustva u frontalnoj borbi, a i po sredenosti i moralno-političkom stanju, zaostala iza druge dvije brigade. Zato je u martu petnaest dana neposredno radio s tom brigadom. Komandant, politički komesar i drugi članovi štaba divizije su održali više sastanaka sa njenim vojnim i političkim rukovodiocima, na kojima su im prenosili iskustva 16. i 20. brigade iz borbi s njemačkom grupacijom između Drinjače i Kozluka i pripremali ih »... za nov način ratovanja u sklopu većih snaga pod ... uslovima koji zahtijevaju naročitu upornost, snalažljivost i izdržljivost.. «.³⁷⁾

Takođe, tokom marta je za diviziju kao cjelinu važan zadatak bio dalje razvijanje rodovskih i pozadinskih jedinica i službi. U štabu divizije je obrazovan odsjek za vezu i vršene su pripreme za formiranje bataljona za vezu. Popunom tehničkih sredstvima veze (radio-stanicama, telefonima i kablom) divizija je, zahvaljujući ranijim kursevima, bila u mogućnosti da već u borbama u dolini Drine protiv njemačke grupacije razvije gotovo potpun sistem veza, što se pozitivno odrazilo na efikasnost komandovanja na liniji divizija - brigade - bataljoni.³⁸⁾ I u borbama na Glasincu i Romaniji, kada se borila na znatno širem frontu nego što je to bilo u februaru, štab divizije je imao stalnu vezu sa štabovima brigada, a oni sa štabovima bataljona.

U februaru je počelo preformiranje pozadinskog dijela štaba divizije: formirana je komanda pozadine u čiju su nadležnost došle sve pozadinske službe. Isto je uređeno i u štabovima brigada, mada je u nekim od njih taj proces organizovanja bio nešto sporiji zbog nedostatka iskusnih kadrova. U martu su u diviziji formirane vozarska i zanatlijska četa, obje su bile bez dovoljno stručnih vojnika i starješina. Ali, i pored tih teškoća - manjih kada se radio o divizijskoj pozadini, a oštrijih kod 19. i 20. brigade - pozadina je u martu bila efikasnija u materijalnom obezbjeđenju jedinica divizije. Tome je svakako doprinio izmijenjeni način snabdijevanja. Osnovne potrebe jedinica u ishrani, odjeći i obući i drugim neborbenim i borbenim sredstvima podmirivane su doturom iz korpusnih skladišta koja su se naslanjala na materijalne izvore (baze i skladišta) u Srbiji. Po prvi put od kada je divizija formirana i od kada se borila na području Romanije i Glasinca ishrana jedinica nije bila problem. Sada su borci redovno dobijali relativno obilne obroke, koji su uz to bili i raznovrsniji.³⁹⁾ »

Najvažniji zadatak i posao u svim jedinicama divizije u to vrijeme bile su pripreme i prijem novih boraca. Još početkom

37) Zbornik NOR, IX/9, izvještaj političkog komesara 27. divizije političkom komesaru 3. korpusa, 2. 4. 1945, dok. br. 71.

38) Isto.

39) isto.

marta dobijeno je obavještenje da će stići nova popuna iz Srbije i sa Kosova i da posebnu pažnju treba pokloniti prijemu novih boraca Albanaca. Stoga su pred njihov dolazak u program političkog rada unesene teme o narodnooslobodilačkoj borbi u Albaniji, o položaju Albanaca u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, o politici režima Kraljevine Jugoslavije prema albanskoj narodnosti i o značaju borbenog bratstva naroda i narodnosti Jugoslavije u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Zahvaljujući tome, novi borci su dobro primljeni u svim jedinicama i brzo su se uklopili u život četnih kolektiva.⁴⁰¹ Prema raspoloživim izvorima, tada je oko 600 Albanaca sa Kosova raspoređeno u jedinice 27. divizije.⁴¹ Oni nisu prošli kroz dopunski centar korpusa,⁴²¹ jer su svi imali kraći Kurs obuke koji je bio organizovan u Vršcu, a većina je služila bivšu jugoslovenskii vojsku, pa se smatralo da je ta priprema dovoljna da se mogu odman uključiti u borbene jedinice. Politički komesar divizije, a i politički komesar 3. korpusa, ocijenili su da su ti borci Albanci »nijeli među nove borce prilično borbenosti. Općenito su se u borbama držali vrlo dobro, izuzev u XVI muslimanskoj brigadi, gdje su se krile izvjesne nepravilnosti od rukovodstva prema njima.. «.⁴³⁾

40) Isto i Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 260.

41) Zbornik NOR, IX/9, izvještaj političkog komesara 3. korpusa političkom odelenju 2. armije, 13.4. 1945, dole. br. 93, Zejnil Muharemagić, Statistički podaci o boračkom sastavu (16. muslimanske) brigade, cit. d., Borbeni put 16. muslimanske NOU brigade, str. 819, tabela 6 (U izvještaju političkog komesara 3. korpusa navodi se daje tada u jedinice 3. korpusa raspoređeno oko 2.000 boraca sa Kosova. Od togaje u 16. muslimansku brigadu došlo 168. Nema podataka koliko ih je raspoređeno u 19. birčansku i 20. romanijsku brigadu. Vjerovatno, približno broju koji je pomenut za 16. brigadu).

42) Početkom marta 1945. godine su od divizija izuzeti dopunski bataljoni i od njih je obrazovan Dopunski centar 3. korpusa.

43) Tu ocjenu je politički komesar 3. korpusa vjerovatno zasnovao na jednoj epizodi koja se desila s vodom koji je bio sastavljen od novih boraca Albanaca. U cit. izvještaju političkog komesara 27. divizije (Zbornik NOR, IX/9, dok. br. 71) spominje se da su novi borci Albanci pokazali najmanje borbenosti u 16. muslimanskoj brigadi i da je jedan Albanac, koji je došao kao komandir, u jednoj teškoj situaciji izvukao sve Albance iz čete i napustio položaj. Autor ovih redova se tog događaja i sada živo sjeća. Kada su došli novi borci Albanci u 16. muslimansku brigadu, jedan od njih (koji je nosio partizanske oznake komandira ili zamjenika komandira čete) tražio je od štaba brigade da dozvoli da se od boraca kojim je do tada komandovao obrazuje jedan vod i uključui u jednu od četa. Na to se nerado pristalo (jer se smatralo da će se novi borci lakše svići na uslove borbe koja se tada vodila ako se pojedinačno uključe u čete). Kada je na kraju dobio saglasnost, taj je vodnik izjavio da će vod i on kao njegov komandir biti primjer hrabrosti i borbenosti. Međutim, u jednoj od prvih borbi na Ljeljenu na Romaniji, krajem marta 1945, pri protivnapadu Nijemaca, kada su obasuti položaj jakom minobacačkom vatrom, taj je vod pobjegao s tog položaja. Na osnovu toga i još nekih drugih pojedinačnih slučajeva štab 16. muslimanske brigade je zaključio da novi borci Albanci nisu ispoljili očekivani nivo borbenosti.

Kao i u ranijim slučajevima popune, i ovog putaje dolazak novih boraca zahtijevao intenziviranje cjelokupnog rada u jedinicama: vojne obuke, političke i kulturno-prosvjetne djelatnosti. U svemu tome su nastale znatne teškoće zbog toga što je veliki broj novih boraca bio nepismen, a nemali broj nije znao ili je slabo znao srpskohrvatski jezik. Tako, na primjer, samo u 20. romanijskoj brigadi je u martu bilo oko 250 nepismenih boraca, znatno više nego ranije. Slično stanje je bilo i u 16. i 19. brigadi i prištapskim jedinicama divizije. Kod tih novih boraca je trebalo prvo probuditi interes za političkim zbivanjima i kulturno-prosvjetnim životom, pa ih tek tada aktivirati u četnim i bataljonskim kolektivima. To je bilo utoliko teže što se broj iskusnih partijsko-političkih radnika u jedinicama prorijedio zbog pogibije i ranjavanja u proteklim borbama, pa su dužnosti političkih komesara četa i delegata vodova morali prihvatiti mladi i politički još nedovoljno obrazovani kadrovi. Da bi se što bolje obezbijedila obrada političkih tema i objašnjavanje tekućih političkih događaja, kojih je u tom periodu bio gotovo svakodnevno (Krimska konferencija, obrazovanja privremene vlade Demokratska Federativne Jugoslavije sa maršalom Josipom Brozom Titom načelu, itd.), politički komesar divizije dao je zadatak političkim komesarima i pomoćnicima političkih Komesara brigada i bataljona da za sve teme i programe političke nastave i za konferencije na kojima su objašnjavani tekući politički događaji, vrše pripreme političkih komesara u bataljonima odnosno u četama. U periodima predaha, dok su glavine brigada ili bataljona bile na okupu, nemali broj tih predavanja i Konferencija su držali brigadni rukovodioci.⁴⁴¹

Pojačanu političku aktivnost zahtijevala je i pojava pojedinačnog neprijateljskog rovarjenja u jedinicama. Ono se manifestovalo u proturanju kvislinških (pročetničkih, proustaških i sličnih) parola i glasina i komentara pojedinih događaja od novih boraca ili njihovih roditelja koji su ih posjećivali, u slučajevima simuliranja bolesti, samoranjavanja, lakših trovanja (barutom, pušćanom mašću i si.) radi izbjegavanja borbe i u dezertstvu iz jedinica. Iako su to bile pojedinačna i neorganizovana istupanja, u jedinicama su shvaćena kao indikatori još neučvršćenog moralno-političkog stanja. Zato su politički radnici i svi komunisti i skojevci bili ne samo pojačano budni nego i istovremeno aktivni u objašnjavanju i razobličavanju svakog od tih slučajaja i suštine tih pojava.⁴⁵¹

U političkom djelovanju počeli su se jače ispoljaviti propagandni odsjeci divizije i brigada. Oni su obrazovani u februaru. U početku je bilo teškoća oko njihove popune i oko pronala-

44) Zbornik NOR, IX/9, cit. dok. br. 71.

45) Isto.

ženja sadržaja rada, ali su već u martu svi (izuzev donekle u 20. romanijskoj brigadi) dali značajan doprinos intenziviranju političkog i kulturno-prosvjetnog rada u bataljonima i četama.⁴⁶¹

Uparedo sa pojačanim političkim radom u jedinicama, sva rukovodstva u diviziji (partijske i skojevske organizacije, i komande i štabovi) razvila su živ politički rad na terenu gdje su boravile jedinice. Održano je više konferencija u selima. U to vrijeme su se pripremali izbori za sreski narodnooslobodilački odbor. U okviru tih priprema, politički komesari, sami ili zajedno sa političkim radnicima sa terena, objašnjivali su značaj tih izbora i značaj formiranja nove privremene vlade na čelu s Josipom Brozom Titom i deklaracije koju je ona izdala. U tim živim i toplim kontaktima sa mještanima, u življenju s narodom, u svim jedinicama se osjetila potreba i želja da se koliko god mogu solidarišu s narodom koji je gladovao. To posljednje ratno proljeće bilo je svuda teško, posebno u krajevima koje je neprijatelj tokom rata opustošio. Takav je bio Glinac, na kome se marta 1945. godine nalazila 27. divizija. »U nekoliko mahova« - za bilježio je u svom izvještaju politički komesar divizije Zarije Škerović - »razne jedinice odricale su se obroka mesa, za jedan ili više dana, kao i hljeba, a i kupljeni su prilozi i u šećeru, zejtinu, marmeladi i dr., u korist najsiromašnijih i onih koji su najviše žrtvovali u ovoj borbi. A čitava divizija se odrekla jednog obroka hljeba i dnevnog sledovanja zejtina u korist sirotinje sa Glinca i tako je predato NO Opštinskom (preko Okružnog) odboru za Glinac 1.000 kg brašna i 100 litara zejtina. Pored toga, naše intendature predale su odborima veći broj krava i više od 150 ovaca.«⁴⁷¹

Da bi se sve djelatnosti u diviziji maksimalno razvile, »naročito u vezi sa odlučujućim bitkama za Sarajevo, gdje divizija učestvuje u najvećim i najsloženijim operacijama od svog postojanja«, u njenim jedinicama je objavljeno takmičenje pod parolom: »Sve za Sarajevo«. Partijske i skojevske organizacije su mobilisale cio sastav svojih jedinica, naročito omladinu, da u narednom periodu da sve u borbi protiv neprijatelja i u obogaćivanju političkog i kulturno-prosvjetnog života u četama i bataljonima. Takmičenje je počelo proslavom svjetske omladinske nedelje, a trebalo je da traje do 30. aprila. Među takmičarskim zadacima bili su »... ko će više uništiti neprijateljskih vojnika i pretrpjeti manje gubitke, ko će prvi upasti u neprijateljski položaj, ko će bolje izvršiti borbeni zadatak, ko će više opismeniti boraca, zatim političko i kulturno uzdizanje, itd.«⁴⁸¹

47) Isto, i ACK SK BiH, fObi. kom. za ist. Bosnu, pismo političkog kometara 3. korpusa Cvijetinu Mijatoviću Maji, političkom sekretaru Oblasnog komiteta za istočnu Bosnu, 18. 3. 1945, br. reg. 445/4.

48) Zbornik NOR, IX/9, cit. dok. br. 71.

3. Okruženje njemačkog 363. puka na Romaniji

Operativni štab sarajevske grupe korpusa je na prvom sastanku (26. marta) ocijenio da je odnos snaga u regionu Sarajeva takav »da nam nije potpuno zagarantovan uspjeh, ali su svi izgledi da će se narednih dana situacija u tom pogledu poboljšati. ...«. Računao je da će biti potrebno najmanje oko deset dana dok se jedinice 5. korpusa pregrupišu za neposredni napad na neprijatelja u Sarajevu i na pravcima Zenica - Travnik i Sarajevo - Zenica i da će u tom vremenu neprijatelj izvući dio svojih trupa, čime će se izmijeniti odnos snaga u korist grupe korpusa. Njegova opšta zamisao je bila da se, dok traje pregrupisanje divizija 5. korpusa, zauzmu isturena neprijateljeva uporišta na Glasincu i Romaniji i na Ivan-sedlu, a poslije toga da se pristupi napadu na neprijatelja u Sarajevu.⁴⁹¹

Prema tome, bliži zadatak 3. korpusa u narednim borbama za oslobođenje Sarajeva bio je da ovlada područjem Glasinca i Romanije koje je držao neprijatelj ili, ako to ne postigne do predviđenog vremena, da s dijelom snaga blokira ojačani njemački 363. puk, a sa glavninom da zaposjedne polazne položaje za neposredni napad na neprijatelja u gradu. U izvršavanju bližeg zadatka bilo je predviđeno sadejstvo dijelova 37. divizije 2. korpusa.⁵⁰¹

Ideja za izvršenje tog zadatka u štabu korpusa se iskristalislala u vremenu od 22. do zaključno 25. marta. U zapovijesti od 22. marta naredio je da se izvrši pregrupacija snaga, čiji je smisao bio u tome da se cijela 38. divizija postavi sjeverno od drumca Sarajevo - Sokolac, s tim da jednom brigadom vrši pritisak na neprijatelja između Sumbulovca i Mokrog, a da glavninu ne uvodi u borbu, već daje angažuje za čišćenje rejonu razmještaja od preostalih četničkih grupa; 27. divizija je trebalo u okviru te zamisli da sa dvije brigade, raspoređene u vidu sužene potkoviće, obuhvati 363. puk od Karaule do Podromanije i od Gradine do Karaule, a jednu brigadu da izvuče u opštu rezevu.⁵¹¹ U zapovijesti od 25. marta štab 3. korpusa je, između ostalog, još udesno rokirao 38. diviziju, a 27. diviziji naredio da sa dvije brigade, postavljene s obje strane drumca preko Romanije, ovlada neprijateljevim uporištima između Crvenih stijena i Karaule, a s jednom (brigadom) da drži položaje na liniji Pediše - Sokolac

49) Isto, IV/34, naređenje Operativnog štaba grupe korpusa štabu 29. divizije, 26. 3. 1945, dok. br. 68.

50) Isto, relacija štaba 3. korpusa Generalštabu JA, 17. 5. 1945, dok. br. 163.

51) Isto, zapovijest štaba 3. korpusa od 22. 3. 1945, dok. br. 55.

- Rešetnica - Mala Gradina i da ona bude u gotovosti za napadna dejstva u okviru napora glavnine divizije na odsjeku između Crvenih stijena i Podromanije. U izvršenju tog zadatka predviđeno je da 27. diviziji sadejstvuje jedna brigada 38. divizije, koja je trebalo - zajedno sa jednom brigadom 37. divizije - da ovlada svim neprijateljevim uporištima između Pustopolja i Mokrog i tako izoluje neprijatelja na Romaniji od Sarajeva. Osim toga, bilo je predviđeno da jedna brigada 37. divizije sadejstvuje 27. diviziji s juga prema Podromaniji. Međutim, u korpusnoj zapovijesti je (vjerovatno previdom) ispušteno da se pomene učesće te brigade 37. divizije prema Podromaniji. Sve pripreme za napad trebalo je da se završe 27. marta do 18 časova, a početak napada je naknadno određen za naredni dan u 4 časa.⁵²⁾

U duhu dobijenog zadatka, štab 27. divizije izvršio je pregrupaciju jedinica (skica br. 24): 19. birčansku brigadu je uputio sa sjeverne strane drumu preko Romanije, u rejon Stari Grad - Cukurica, sa zadatkom da ga presiječe između Zelene Vode i Han-Obodaša; 20. romanijsku je razvio na liniju Mandra - Sokolac - Rešetnica - Mala Gradina i dodijelio joj zadatak da napadne neprijatelja na frontu ispred sebe; i 16. muslimansku brigadu je sa Glasinca pomjerio na Romaniju, s južne strane puta, sa zadatkom da s linije Rasolina (k. 1241) - Golo brdo (k. 1325) ovlada neprijateljevim uporištima između Čavčevog polja i Ljeljana (k. 1321)⁵³⁾

Štab korpusa ojačao je 27. diviziju baterijom, dok je artiljerijski divizion (bez te baterije) zadržao pod svojom komandom i dodijelio mu zadatak da tuče neprijateljeve položaje ispred fronta koji je posjela 20. romanijska brigada. Dobijenu bateriju štab'divizije pridodao je 16. muslimanskoj brigadi, ali je ona nije mogla upotrijebiti, jer do njenih položaja na Romaniji nije bilo kolskog püta, a stazama na planini, još pod dubokim snijegom, topovi se nisu mogli prenijeti ni u rasklopljenom stanju.⁵⁴⁾

Prema utvrđenom planu, 16. i 19. brigada krenule su prema polaznim rejonima za napad. Iako je već nastupilo proljeće, po romanijskim šumama snijeg je bio dubok. Vrijeme je bilo li-

52) Isto, zapovijest štaba 3. korpusa od 25. 3. 1945, dok. br. 63.

53) Isto, izvještaji štaba 27. divizije štabu 3. korpusa od 7. i 21.4.1945, dok. br. 107 i 131. (U cit. d., Ahmeta Đonlagića i Čamila Kazazovića, na str. 262-3 i na skici br. 24, zamijenjeni su zadaci koje su dobile, 28. marta, 19. birčanska i 20. romanijska brigada. Do greške je došlo zbog previda pri prevodenju šifrovanih u stvarne nazive jedinica. Prim. A. Đ.)

54) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 63 i Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 264.

jepo, ali se noću temperatura spuštala ispod nule. Osim toga, na prostoriji na kojoj je trebalo da se razvije 16. brigada nije bilo vode, ni naselja, niti čobanskih koliba. Zato su njene pozadinske jedinice ostale u selu Bogovićima, odakle je trebalo na konjima prenositi hranu i druge potrebe na položaje.⁵⁵

U izvorima nema dovoljno podataka da bi se mogao tačno rekonstruisati raspored njemačkog 363. puka na Romaniji krajem marta 1945. godine. Ako se sudi prema pomenutom iskazu zarobljenog vojnika, vjerovatno su se tu, na ostsjeku gdje su napadale 16. i 19. brigada, i na Crvenim stijenama nalazile snage jače od bataljona. Svi položaji koje je držao neprijatelj bili su dobro utvrđeni i krajnje uporno branjeni. Neprijateljevi izviđački organi izgleda da su otkrili izlazak glavnine 19. birčanske brigade na Romaniju, pa su njemački dijelovi iz uporišta duž drumu u toku 27. marta preduzeli napad na 2. i 3. bataljon u regionu Starog Grada, ali su ih oni odbili. U isto vrijeme je 4. bataljon pokušao da prepadom zauzme Lučevnik, u čemu ga je neprijatelj osujetio.⁵⁶

Stab 16. brigade je odlučio da se napad izvrši iz pokreta. Zbog pomenutih terenskih teškoća predvidio je nešto duže vrijeme za marš, pa je u polazni rejon za napad ta Brigada izmila ranije. Pošto je noć bila hladna a vatre se nisu smjele ložiti (da neprijatelj ne bi otkrio jedinice), rješenje je da se odmah krene u borbu. Oko pola noći između 27. i 28. marta njeni bataljoni su, postigavši iznenađenje, poslije kraće borbe zauzeli Rasolinu i Ljeljen, ali su Nijemci odbili njihov napad na Koprivice, Čavčevo Polje i Han Obodaš, oko kojih se nastavile borbe. U predviđeno vrijeme, u 4 časa 28. marta, 19. birčanska brigada je izvršila snažan napad na ta i druga njemačka uporišta sa sjeverne strane drumu. Do svanuća je zauzela Lučevnik i Han Obodaš i došla u neposredni dodir s dijelovima 16. brigade koji su držali Ljeljen. Time su njemačke snage na Crvenim stijenama razdvojene od onih koje su se branile na Čavčevom Polju i dalje do Podromanije.⁵⁷

U toku 28. marta vrlo teške borbe je vodila 20. romanijaska brigada. Ona je, takođe, počela napad u predviđeno vrijeme, u 4 časa. Njena dva bataljona (2. i 3) napali su jako utvrđeni Pohovac (trig. 1074), prodrli u rovove i zauzela veći dio tog polo-

55) Ahmet Đonlagić i Ćamil Kazazović, cit. d., str. 263.

56) AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

57) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107 i 131, AVII, k. 1111 izvještaj štaba 27. divizije od 3. 4. 1945, br. reg. 11/22, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

žaja. Ali, neprijatelj se održao u nekoliko bunkera na vrhu, pa su se oba bataljona morala povući, u svitanje, na polazne položaje. U toku dana su obnovili napad: 2. bataljon je izbio na drum kod sela Indiča i razbio jednu njemačku kolonu od oko 150 vojnika, a 3. bataljon je u namjeri da ovlada Pohovcem pretrpio ozbiljne gubitke. Ni napad 1. bataljona nije dao rezultate. On je pokušao da prodre na jako utvrđenu Veliku Gradinu, ali su ga Nijemci zaustavili ispred prvih rovova. U borbama tokom 28. marta jedinice 20. brigade su imale 20 mrtvih, 4 nestala i 75 ranjenih boraca i starješina.⁵⁸

Iako napad na neprijatelja na Glasincu nije dao rezultate, dejstva u njegovoj pozadini, na uporišta duž druma preko Romanije, bila su uspješna. Pored onoga što su tog dana postigle 16. i 19. brigada, i jedinice 37. i 38. divizije su zagospodarile drumom između Pustopolja i Mokrog.⁵⁹ Zbog toga je položaj njemačkog 363. puka postao vrlo težak, jer se našao u okruženju 27. divizije i dijelova 37. divizije i bio razdvojen za oko 15 do 20 km od najbližih snaga svoje divizije i drugih njemačkih jedinica. Protiv njega su u borbu uvedena od Bogovića prema Mrvićima i dva bataljona 5. sandžačke brigade. Kako njihovo dejstvo nije bilo regulisano korpusnom zapoviješću niti usaglašeno između štabova 27. i 37. divizije, to je jedan od tih bataljona tučen artiljerijskom vatrom baterije koja je bila pridodata 27. diviziji ili pak artiljerijskog divizionu 3. korpusa. Zbog toga je bio prisiljen da se povuče sa Crnog vrha.⁶⁰

Odsijecanje i okružanje 363. puka bio je značajan početni taktički uspjeh 27. divizije. Već u prijepodnevnim časovima 28. marta su 16. i 19. brigada postavile zastor prema neprijateljevim snagama na Crvenim stijenama, a svoje glavne orijentisale da zauzmu Cavčevo Polje, Koprivice i Lisinu. Gotovo cio dan se vodila uporna borba oko tih uporišta i otpornih tačaka. Pojedini bataljoni su se uklinjavali u njemački raspored, ali postignute uspjehe nisu mogli proširiti. Neprijatelje se krajnje uporno branio, primjenjujući u tome i protivnapade u bokove i pozadinu jedinica koje su ga najviše ugrožavale. Osim toga, zemljište je, sem na Lisini, bilo otkriveno, a fortifikacijska organizacija položaja dobro i vješto izvedena, pa se pojedinim tunkerima nikako nije moglo prići, naročito na Čavčevom polju. U borbama tokom 28. marta 16. brigada je imala 19 mrtvih i 38 ranjenih, a 19. brigada 12 ranjenih.⁶¹

58) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

59) Zbornik NOR, IV/34, izvod iz operacijskog dnevnika štaba 38. divizije za drugu polovinu marta i 945, dok. br. 112.

60) Isto, izvještaj štaba 37. divizije štabu 2. korpusa, 30. 3. 1945, dok. br. 84.

61) Isto, cit. dok. br. 107 i 131, Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 263, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

Očigledno, problem zauzimanja neprijateljevih uporišta na Romaniji bio je u velikoj mjeri posljedica nedostatka artiljerije koja bi neposrednim gađanjem neutralisala ili uništila najvažnije vatrene tačke, a na Glasincu, na odsjeku napada 20. romanijske brigade - neadekvatne upotrebe korpusnog artiljerijskog divizionu. Minobacačima 81(82) mm i normalnim minama nije bilo moguće postići gotovo nikakav efekat protiv solidno izgrađenih bunkera. Zbog toga su sve tri brigade pokušavale da bombaškim grupama likvidiraju posade najopasnijih bunkera, ali njima je bilo teško prići na otvorenom zemljištu, preko žičanih prepreka koje su dobro štićene vatrom, u uslovima kada se nije moglo postići iznenađenje.⁶²¹

Iako 20. romanijska i dijelovi 5. sandžačke brigade nisu uspjeli da ovladaju nijednim uporištem na frontu od Pohovca preko Podromanije do Velike Gradine, ipak je njihov snažan napad u toku 28. marta vezao dio neprijateljevih rezervi i tako olakšao dejstva 16. i 19. brigade.⁶³¹

Kako nije obrazovao svoju rezervu, štab divizije mogao je svoj uticaj na tok borbi jedino ispoljiti preko napora da se što bolje koordiniraju (po prostoru i vremenu) dejstvajedinica kojima je komandovao. On je težio da udarom 16. muslimanske i 19. birčanske brigade od Čavčevog polja ka Podromaniji i frontalnim pritiskom 20. romanijske i dijelova 5. sandžačke brigade još više stegne obruč oko 363. puka, da mu pocijepa borbeni poredak i da ga onda po dijelovima tuče.⁶⁴¹

U ostvarenju te zamisli brigade su manje-više samostalno dejstvovala, jer se borba vodila na frontu širokom oko 20 kilometara. Jedinice na Romaniji bile su u neposrednom dodiru s neprijateljem i u novi napad krenule su, poslije kraćeg predaha, oko pola noći 28/29. marta. Od tada, pa sve do 1. aprila, smjenjivali su se naši napadi i njemački protivnapadi. Bila je to borba iscrpljivanja, obostrano vrlo uporna. Mnogi rovovi i bunkeri su po više puta prelazili iz ruke u ruku, ali ni jedno od tri njemačka uporišta na Romaniji, koja su se međusobno povezano branila, nije bilo sasvim zauzeto.⁶⁵¹ Isto se dešavalo i na frontu od Pohovca do Velike Gradine. Jedinice 20. romanijske brigade su naročito odlučan napad preduzele noću 30/31. marta. Samo na Veliku Gradinu, gdje je napadao njen 1. batljon, za dva i po časa izvršena su četiri juriša. U jednom od njih je teško ra-

62) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 263-4.

63) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

64) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107 i 171.

65) Isto, Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 264 i AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

njen i komandant tog bataljona Branko Obradović, koji je ubrzo podlegao. Na desnom krilu, 2. i 3. bataljon su te noći bili upali u njemačke položaje između sela Indiča i Dikalja, ali su se morali povući.

Dijelovi 5. sandžačke brigade su povučeni s fronta na Glasincu 29. marta.⁶⁷¹ Zbog toga je 20. brigada nešto rokirala svoje lijevo krilo. Prodori njenih bataljona na drum iznad Podromanije otkrili su slabosti u neprijateljevoj odbrani, pa je noću 31. marta na 1. april obnovljen opšti napad na neprijatelja. U njemu su dijelovi 19. birčanske brigade, u sadejstvu sa 2. bataljonom 20. romanijske brigade, zauzeli njemačko uporište kod sela Indič i izbili na drum iznad Karaule. Osim toga, bila je pred padom i neprijateljeva otporna tačka na Lisini, jer se na njoj neprijatelj branio samo iz jednog ili dva bunkera. Tim uspjehom je 363. puk bio razdijeljen na tri grupe: jedna je bila blokirana na Crvenim stijenama, druga - u rejonu Čavčevog polja i Koprivica, a treća - u širem rejonu Podromanije. Okruženom neprijatelju je ponestajalo hrane i municije. Iz njemačkih izvora se vidi da se taj puk nalazio pred neposrednim uništenjem.⁶⁸¹ Težeći da što bolje i što prije iskoristi taj novi taktički uspjeh, štab 27. divizije riješio je, prije podne 1. aprila, da koncentričnim napadom 16. i 19. brigade pristupi uništavanju neprijateljeve grupe na Cavčevom Polju i kod Koprivica.⁶⁹¹ Da bi svoje jedinice oslobodio zadatka osiguranja prema Crvenim stijenama, tražio je od štaba 37. divizije da se što jačim snagama izvrši pritisak na neprijatelja na tom položaju, Mokrom i Pustopolju i da uputi pojačanja 16. muslimanskoj brigadi radi uništenja okruženog neprijatelja.⁷⁰¹

Međutim, operativna situacija na području Glasinca i Romanije u to vrijeme već se bila izmijenila u korist neprijatelja. Te promjene bile su posljedica i planova štaba njemačkog 21. armijskog korpusa da jednim protivudarom zauzme Tuzlu⁷¹¹ i

66) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

67) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 84.

68) Isto, cit. dok. br. i07 i 131, Dušan Uzelac - mr Muharem Krešo, cit. čl. n. d., str. 693, AVII, k. 1112 cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

69) Isto.

70) Zbornik NOR, IV/34, naredenje štaba 37. divizije štabovima 3. i 5. brigade, 1.4. 1945, dok. br. 93 (U uvodnom pasusu tog naredenja se kaže sljedeće: »Jedinice III korpusa uspjele su da presijeku komunikaciju Sokolac - Mokra kod Čavčevog Polja - Han-Obodaš, zbile su neprijatelja na prostor Lisina k. 1292, Crni Vrh, Velika Gradina, Stočarska Stanica i ove su snage sa svih strana opkoljene - cilj je uništenje odsečenih snaga. Od naše se divizije traži da sa što jačim snagama i što jače pritisnemo neprijatelja u Pustopolju, Mokrom i Crvenoj Stijeni, a izvjesne snage trebalo je poslati kao pojačanje XVI muslimanskoj brigadi za likvidaciju opkoljenih snaga«.).

71) Vidi šire o tome, Dušan Uzelac, cit. čl, VIG, br. 1/1978.

izvuče svoje snage iz regiona Sarajeva i rezultata koje su snage Jugoslovenske armije, među njima i 27. divizije, ostvarile u tadašnjim borbama za oslobođenje Sarajeva.⁷²¹ I kada se njemački 21. armijski korpus počeo intenzivno pripremati da se izvuče iz regiona na kome se branio,⁷³¹ a njegova rezerva-7. SS divizija već se kretala od Sarajeva ka Varešu (odakle je preko Olova i Klادنja trebalo da iznenadno prodre u Tuzlu), on se našao u ozbiljnoj krizi: njegov odstupni pravac dolinom Bosne bio je pod udarom jedinica 5. korpusa, čije su dvije divizije, 30. marta, forsirale Bosnu kod Kaknja i narednog dana krenule ka Sarajevu; okruženjem 363. puka na Romaniji i uspjesima 37. divizije kod Pala došli su u pitanje i organizovano izvlačenje 181. divizije i pokret 7. SS divizije prema Tuzli, jer su njeni dijelovi morali biti angažovani za sprečavanje daljeg širenja taktičkih ostvarenja 27. i 37. divizije. U takvoj situaciji neprijateljevo komandovanje je bilo prisiljeno da ojačanu 7. SS diviziju upotrebi po dijelovima: glavninu je uputilo u susret snagama 5. korpusa koje su forsirale Bosnu, a ojačani 14. SS puk u pozadinu rasporeda 3. korpusa na Romaniji i Glasincu.⁷⁴¹

Štab 3. korpusa je znao da 14. SS puka nastupa na pravcu od Olova. Još 31. marta obavijestio je štab 38. divizije da se njemačke snage kreću od Vareša ka Olovu. Prema njima je odmah upućen obavještajni oficir sa izviđačkom četom te divizije paje tako taj SS puk blagovremeno stavljen pod izviđačku kontrolu. Naravno, time nisu mogle biti otklonjene operativne posljedice koje je neprijatelj izazvao tim manevrom, jer štab 3. korpusa nije imao svoju jaču rezervu, pa je tako neprijatelj priredio 3. korpusa operativno iznenađenje. Sutradan, 1. aprila oko 13 časova, kada su patrola primjetile pokret jake njemačke kolone ka selu Medojevićima, štab 38. divizije ocijenio je da ona neposredno ugrožava pozadinske dijelove divizije i odmah je prema 14. SS puku orijentisao osam svojih i dva bataljona Tuzlanskog NOP odreda koji mu je bio potčinjen. Time je, u stvari, 38. di-

72) U cit. čl. Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, n. d., str. 685, pišu: »Početak naših napada na Romaniji i Ivan-sedlu, u zoru 28. marta, a posebno uspjeh 27. udarne divizije Trećeg korpusa da već u prvom naletu odsiječe njemački 363. pješadijski puk u Podromaniji i da mu onemoguću odstupanje, omeli su štab 21. korpusa da pripremi plansko povlačenje. Šaljući prema Palama i Mokrom pojačanja iz Sarajeva, nekoliko je dana morao odlagati početak operacije 'Osterglocken' (šifrovani naziv za prodor 7. SS divizije ka Tuzli, prim. A. Đ.), ne bi li se njegova 181. pješadijska divizija odlijepila od Trećeg korpusa i nekako izvukla okruženi puk sa Romanije«.

73) Hitler je tek 20. marta prihvatio predlog da se evakuše Sarajevo.

74) Vidi šire o tome: Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, cit. čl, n. d., str. 689-93.

vizija obustavila pritisak na snage njemačke 181. divizije (od Crvenih stijena do Sumbulovca) i postavila se u stav iščekivanja (i zaštite svojih pozadinskih dijelova) prema ojačanom 14. SS puku. On je 1. aprila zanočio u rejonu Crni vrh (k. 973), k. 940, Celopek (trig. 1006), Bukovik, Zagrade.⁷⁵"

Kada se taj ojačani SS puk pojavio u rejonu Medojevića, štab 3. korpusa je prema njemu pokrenuo i dio 27. divizije. Prvo je upućen 4. bataljon 19. birčanske brigade (koji je tada bio u brigadnoj rezervi), a poslije njega i glavnina 20. romanijske brigade (1, 2. i 3. bataljon). Istovremeno je 1. bataljon 19. brigade postavljen na Stari Grad da zaštiti leđa 2. i 3. bataljonu koji su ostali na položajima (Lisina - Indić) prema neprijatelju. Time je, u stvari, obustavljen napad na neprijatelja koji je okružen na Romaniji i Glasincu. Prema njegovim djelovima na liniji Pohvac - Podromanija - Velika Gradina ostavljen je slab zastor, a na Romaniji 16. muslimanska brigada i pomenuta dva bataljona 19. birčanske brigade dobili su zadatak da spreče spajanje okruženog 363. puka od Čavčevog Polja sa snagama koje mu pođu u susret od Crvenih stijena.⁷⁶

Glavnina 20. romanijske i bataljon 19. birčanske brigade prešli su u napad na dijelove 14. SS puka u 4 časa 2. aprila na liniji Krnjije - Pediše - Bijele Vode i do svanuća ih natjerali da se povuku preko Šahbegovića ka Starom Gradu, gdje su bili glavnina 38. divizije i 1. bataljon 19. birčanske brigade. Poslije tog uspjeha, jedinice 27. divizije su izvučene iz borbe, a borbu protiv 14. SS puka su nastavile snage 38. divizije. One su ga razbile i gotovo potpuno mu uništile pozadinske jedinice.⁷⁷»

Time se završila intervencije neprijatelja u pozadinu 3. korpusa. Ojačani 14. SS puk nije uspio da se spoji sa 363. pukom, ali je, privlačenjem na se glavnine 3. korpusa, olakšao drugim njemačkim snagama da ga deblokiraju. Njemu su u susret upućeni dijelovi 181. divizije i 7. SS izviđački bataljon. Te snage su izjutra 2. aprila počele napad od Crvenih stijena ka Čavčevom Polju, odakle su im u susret krenuli dijelovi okruženog puka. Pritisnuta između te dvije grupe, 16. muslimanska brigada je vodila tešku borbu, u kojoj se nisu mogli jače da angažuju bataljoni 19. birčanske brigade, jer su od 14. SS puka bili do izvjes-

75) Zbornik NOR, IV/34, izvještaj štaba 38. divizije štabu 3. korpusa, 3. 4. 1945, dok. br. 98. (O tim pokretima 7. SS divizije, štab 3. korpusa je dobio obavještenje od štaba 5. korpusa, s kojim je imao stalnu radio-vezu. AVII, k. 409, br. reg. 17/27-8 i 17/28-8).

76) Isto, cit. dok br. 107,131 i 163, AVII, k. 1112, cit.br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

77) Isto.

ne mjere ugroženi iz pozadine. Tek uveče u 20 časova neprijatelj je ovladao Rasolinom i Ljeljenom i otvorio drum za izvlačenje ka Sarajevu.⁷⁸⁾

Tada se 16. brigada, prema ranije dobijenom naređenju, izvukla iz borbe i krenula ka Glasincu, gdje je stigla prije podne 3. aprila. Tog dana su i ona, i 20. brigada bile bez borbenog dodira sa neprijateljem koji se izvlačio preko Romanije. Međutim, glavnina 19. birčanske brigade se našla na položajima sjeverno od druma preko Romanije. Deblokirani 363. puk i snage koje su mu stigle u pomoć, oslobođene pritiskao južne strane druma (gdje je ranije bila 16. brigada) i s Glasinca, potisnuli su 1. i 2. bataljon dalje od druma i obezbijedile nesmetano izvlačenje glavnine ka Sarajevu.⁷⁹⁾

Time su se završile borbe 27. divizije protiv 363. puka na Romaniji i Glasincu. Koliko su one bile teške i uporne svjedoče i gubici jedinica. Od dolaska na Glasinac do zaključno 3. aprila 27. divizija je imala 142 mrtva, 21 nestalog i 358 ranjenih, od kojih su preko 70 bili stariješine iz četa i bataljona. Među njima su poginuli, pored već pomenutog Branka Obradovića, komandanta 1. bataljona 20. romanijske brigade, i Stevo Milovanović, politički komesar 1. bataljona 19. birčanske brigade, a među ranjenim su po jedan komandant i politički komesar bataljona i obavještajni oficir 16. muslimanske brigade.⁸⁰⁾ O gubicima koje su u tim borbama nanijele neprijatelju jedinice 27. divizije nema pouzdanih podataka. Zna se sigurno daje u borbama na Romaniji njemačka 181. divizija iskrvarila.⁸¹⁾

4. *Prodor u Sarajevo*

Štab njemačkog 21. armijskog korpusa saopštio je, 2. aprila, potčinjenim jedinicama plan izvlačenja iz regiona Sarajeva i odredio u zaštitnicu 181. diviziju, čijem je komandantu potči-

78) Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 694, Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 265, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10—4.

79) AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

80) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 107, Nikola Andrić i Mitar Minić, cit. članci n. d., str. 441 i 541.

81) Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 694. (U cit. izvještaju štaba 27. divizije od 3. 4. 1945, - AVII, k. 1111, br. reg. 11/22. - navodi se daje neprijatelj imao, u vremenu od 28. 3. do 2. 4. oko 300 mrtvih i oko 600 ranjenih i 7 zarobljenih vojnika i oficira, a daje divizija uništila 4 kamiona i 28 kola sa konjskom zapregom, a zaplijenila: 14 konja, 20 pušaka, 1 mašinku, 2 pištolja i oko 5.000 metaka).

nio 964. tvrđavsku brigadu i 8. ustaško-domobranksu diviziju. Bilo je predviđeno da se ta ojačana divizija povuče, u toku 2/3. aprila, na liniju Mokro - Pale, a naredne noći na istočnu ivicu Sarajeva. Dalje izvlačenje je trebalo da se izvrši 4/5. aprila na zapadnu ivicu grada i u rejon Ilidže, i odatle da se nastavi ka Zenici.⁸²⁾

Neprijatelj je, međutim, kasnio u realizaciji odstupnih planova, jer na pojedinim pravcima nije mogao da odlijepi svoje jedinice od snaga JA koje su ih pritiskle. To se, međutim, nije dešavalo na području Romanije i Glasinca. Još 3. aprila su dijelovi 363. puka držali ranije položaje u rejonu Podromanije. S njih su se povukli tek u 22 časa, prikriveno i bez uznemiravanja od jedinica 27. divizije. Njihovo izvlačenje je primjećeno tek izjutra 4. aprila, pa su dijelovi 27. i 37. divizije sa zakašnjenjem krenuli u gonjenje. Glavnina neprijatelja je već bila odmakla i do borbe je došlo samo sa njegovim slabijim zaštitnicama. U operacijskom dnevniku 19. birčanske brigade zabilježeno je da je njen 1. bataljon, sa dijelovima iz 37. sandžačke divizije, 4. aprila zaposio Crvene stijene, da su 2. i 3. bataljon zauzeli Han-Obodaš, a u dnevniku 20. romanijske brigade stoji da su njen 2. i 4. bataljon imali manju borbu s Nijemcima za Crni vrh (k. 1355). Međutim, u tim borbama ni jedna jedinica nije imala gubitaka.⁸³⁾

Pošto je zona dejstva 3. korpusa prema Sarajevu bila udesno od druma preko Romanije, glavnina 27. divizije je krenula sa Glasinca ka Sarajevu u dvije kolone: desna, pomoćna kolona - 20. romanijska brigada nastupala je iz rejona Brejkovića, Pe-

82) Zbornik NOR, IV/34, napomene 3 i 4 uz dok. br. 99, na str. 541-2.

83) Isto.cit.dok.br. 107 i 131, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. U oba ta izvještaja štaba 27. divizije koji su objavljeni u Zborniku govori se o tome da su jedinice 27. divizije imale borbeni kontakt sa manjim neprijateljevim zaštitnim dijelovima. U izvještaju štaba 37. divizije (Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 108) se kaže: »2, 3, 4, 5. i 6. aprila ova divizija vodila je upornu borbu sa neprijateljskim snagama na prostoriji Sokolac - Mokro - Pale - Trebević i Sarajevo do oslobođenja Sarajeva«. Sasvim je sigurno da 37. divizija nije vodila uporne borbe između Sokoca i Mokrog već od 3. aprila. Isto tako je netačna i sljedeća konstatacija u izvještaju štaba 38. divizije: »Tokom 5. aprila snage Š3 (tajni naziv 38. divizije, prim. A. Đ.) povezane i usko sadejstvujući sa snagama N3 (tajni naziv za 27. diviziju, prim. A. Đ.) i snagama 37. divizije likvidirale su neprijateljevo uporište Crvene stijene, Mokro...« (Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 112). Kako će se vidjeti iz teksta koji slijedi, na Crvene stijene su došle jedinice 19. birčanske brigade i dijelovi iz 37. divizije gotovo bez borbe, a u Mokro samo jedinice 27. divizije bez borbe, i to 4. aprila. Te i druge nepreciznosti i netačnosti, koje se sreću u pojedinim izvještajima, nastale su ne iz namjere da se krivo prikaže tok događaja nego, najčešće, zbog brzine u pisanju, težnje za uopštavanjem, a i nerazvijene operativne administracije u štabovima, prim. A. Đ.).

diša i Sokolca preko Starog Grada i u toku 4. aprila, poslije pomenute borbe njenih dijelova oko Crnog vrha, stigla i razmjestila se u rejon Triješanj, Kadino Selo, Zelena Voda; lijeva, glavna kolona - 16. muslimanska i 19. birčanska brigada, orijentisane su na nastupanje drumom preko Romanije ka Crvenim stijenama.⁸⁴

U stvari, drumom je tog dana krenula samo 16. brigada; 19. birčanska je ostala na položajima sa njegove sjeverne strane. I 16. brigada je u gonjenje uputila 1. bataljon, koji je više imao ulogu prethodnice nego gonećeg odreda, jer nigdje nije došao u dodir s neprijateljem. Već iznad sela Dikalja naišao je na prve prepreke koje je postavio neprijatelj: velika stabla su bila prevljena preko puta i minirana. Brigadni mineri, koji su bili dodijeljeni prethodnici, otkrili su mine i cijela kolona je tu (a kasnije i na nekoliko drugih mjesta) obišla prepreke i nastavila marš. Na drumu su mineri otkrili i nekoliko pojedinačno postavljenih protivtenkovskih mina, a na položajima na Koprivicama, Cavčevom polju i Han-Obodašu, u bunkerima i rovovima, više mina iznenađenja, postavljenih uz ostavljeno oružje i vojnu opremu (puške, pištolje, torbice i dr.). Jedan ili dva neoprezna borca su od tih mina ranjeni, pa su preduzete mjere da u te objekte niko ne zalazi. Predveče 4. aprila se cijela 16. brigada razmjestila u širi rejon Mokrog.⁸⁵

Rukovodstvo NOP-a u Sarajevu (Mjesni komitet KPJ i drugi organi) bilo je u (ilegalnoj) radio-vezi s operativnim štabom grupe korpusa i imalo je dobar uvid u situaciju u gradu i u mjere koje je neprijatelj preduzimao prilikom organizovanja izvlačenja trupa i evakuacije okupatorskih i ustaških organa. Odmah je zapazilo početak izvlačenja neprijateljevih jedinica iz regiona Sarajeva, o tome izvijestilo operativni štab i, istovremeno, aktiviralo borbene grupe i sve organizacije NOP-a u gradu radi neposredne borbe protiv neprijatelja i saradnje sa jedinicama Jugoslovenske armije kad pređu u napad za oslobođenje grada.⁸⁶

Na osnovi tih i drugih informacija, operativni štab je, 4. aprila, izdao zapovijest za oslobođenje Sarajeva. U njoj je 3. kor-

84) Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 266, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

85) Isto.

86) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99. Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 698-700, između ostalog navode da je u udarnim grupama i odredima u Sarajevu, aprila 1945. godine, bilo »... oko 1500 dobro naoružanih i organizovanih boraca, što je u okvirima Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ratu relativno najmasovnija oružana formacija u jednom okupiranom gradu...«.

pusu dodijeljen zadatak da sa šest brigada sa prostora Mokro - Vučija Luka napadne »neprijatelja opštim pravcem Šiljato brdo - s. Faletići - Bašćaršija zahvatajući zaključno desnim krilom Orlovaču - Grdanj - Žensko sirotište - Planikuća br. 105 - Hadžilojina ulica - Katedrala, lijevim krilom zaključno cesta Mokro - Sarajevo.«⁸⁷⁾ Istog dana je štab 3. korpusa izdao svoju zapovijest u kojoj je 27. diviziji, ojačanoj korpusnim artiljerijskim divizionom, dodijelio zadatak da prodre u grad pravcem Mokro - Hreša - Vasin Han - Vratnik - Bašćaršija (skica br. 25). Desno je napadala 38. divizija opštim pravcem Crepoljsko brdo - Sredrenik - Bjelave - centar grada,⁸⁸⁾ lijevo - 37. divizija (sa prostorijske Jelovci, Pale, Petrovići) opštim pravcem Trebević - Bistri potok-kasarne bivše jugoslovenske armije, sa zonom širenja udesno do drumu Mokro - Sarajevo. Opšti napad je bio predviđen za 5. april u 15 časova.⁸⁹⁾

Noć 4/5. aprila su jedinice 27. divizije provele u rejonima razmještaja bez dodira s neprijateljom. Uveče je štab divizije dobio korpusnu zapovijest, pa je na osnovu nje izdao avizo-naredenje da se brigade pripreme za sutrašnji napad. Među raspoloživim izvorima nema podataka kako je štab divizije planirao izvršenje dobijenog zadatka. Prema onom kako su se događaji odvijali (na njih neprijatelj nije imao, u toku 5. aprila, gotovo nikakav uticaj), odlučio je da u napad krene sa 20. romanijskom na desnom, a sa 16. muslimanskom brigadom na lijevom krilu, dok je 19. birčansku brigadu zadržao u rezervi.⁹⁰⁾

Brigade iz prvog ešelona su počele nastupanje do 10 časova, a 2. bataljon 20. brigade još ranije, jer je zanoćio na Zelenoj Vodi na Romaniji. Drumom je marševala 16. muslimanska brigada. Ona je u prethodnicu isturila jedan bataljon, a sa zaštitnicom, u stvari rezervom, ostavila brigadne i bataljonske pozadinske dijelove. Njen pokret je bio dosta spor, jer su prednji dijelovi nastojali da pravovremeno otkriju neprijatelja, za koga se još nije pouzdano znalo gdje se nalazi i sa kakvim snagama brani prilaze Sarajevu. Desnokrilna - 20. romanijska brigada kretala se po ispresjecanom terenu, a uz to i nešto dužom marš-rutom, pa je zoog toga zaostajala iza svog lijevog susjeda.⁹¹⁾

87) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99.

88) Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, cit. čl, n. d., str. 697.

89) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 99.

90) Ahmet Donlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevo, cit. d., str. 716, Miloš Zekić, sjećanje, dato pri recenziji rukopisa.

91) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4 (1. bataljon 20. romanijske brigade nastupao je od Kadinog Sela preko Bjelogoraca ka M. Glogu i Glogu; 2. bataljon - od Zelene Vode preko Kadinog Sela i Sinjeva ka Mrazovićima i Faletićima; 3. bataljon - od Starog Grada do Sinjeva, gdje je zanoćio; i, 4. bataljon - od Kadinog Sela preko Bjelogoraca ka Faletićima).

Kada je prethodnica 16. muslimanske brigade izbila pred liniju Šiljato brdo - Glog (trig. 1405) - Mali Glog - Gnjilo brdo, zasuli su je mitraljeskom vatrom dijelovi njemačkog 363. puka sa Malog Gloga. Čelni bataljon je odmah, iz pokreta, razvio u napad svoje dvije čete koje su, uz podršku vatre minobacača i brigadnog protivtenkovskog topa, protjerale to neprijateljevo istureno osiguranje.⁹²¹

Poslije toga je (nešto prije 15. časova, 5 aprila) komandant 27. divizije izdao usmenu zapovijest štabu 16. muslimanske brigade da odmah pristupi organizovanju i izvođenju prodora u Sarajevo, opštim pravicem u zahvatu drumu.⁹³¹ U isto vrijeme je slično naredenje upućeno štabu 20. romanijske brigade koja je trebalo da nastupa preko Gloga i sela Faletića ka ivici grada.⁹⁴¹

U 15. časova, kada je počinjao opšti napad na neprijatelja na spoljnim prilazima gradu, jedinice 3. korpusa su bile najbliže Sarajevu,⁹⁵¹ a 27. divizija je bila još isturenija u odnosu na svoje susjede lijevo (37. divizije, koja je morala prenositi težište na svoje lijevo krilo) i desno (38. diviziju). U tom času najbliža ivica grada je bila 16. muslimanska brigada. Njen štab je odmah poslije prijema zadatka razvio u prvom ešelonu tri bataljona (jedan desno a dva lijevo od drumu do sela Hreše) i naredio im da što prije prodru u grad bez obzira na neprijateljev otpor, a da položaje koje ne mogu da savladaju blokiraju s manjim jedinicama ili da ih obidu.⁹⁶¹

Pozadi 1. ešelona 16. brigade kretao se štab 27. divizije s radio-stanicom, kuririma i neposrednim obezbjeđenjem.

Desnokrilni bataljon 16. brigade je dobio vatru s Gloga, pa je, kako mu je naredeno, isturio dva odjeljenja s mitraljezima i nastavio prodor. Na te neprijateljeve dijelove kasnije je naišao 1. bataljon 20. romanijske brigade, pred kojim su se oni povukli.⁹⁷¹ U to vrijeme već su se na horizontu pojavili veliki stubovi dima: bio je to znak da Nijemci i ustaše pale i miniraju važnije objekte u Sarajevu. To je podstaklo borce i starješine da još brže krenu prema gradu, jer je jedan od zadataka bio i to da se spreči neprijatelj u razaranjima koje je svuda vršio pri povlačenju. I kadaje 1. ešelon 16. brigade ponovo dobio vatru iz rejonu

92) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 266.

93) Isto.

94) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. (U operacijskom dnevniku se spominje da je 2. bataljon dobio zadatak kada je izbio u selo Brezovice; greška, takvo selo na karti Sarajevo 1:100.000 ne postoji; vjerovatno se odnosi na selo Mrzovice, oko 2,5 km vazdušne linije istočno od Gloga, trig. 1405).

95) Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, cit. čl, n. d., str. 701.

96) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 267-8.

97) Isto i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

sela Faletića i s lijeve obale Miljacke, na nju se nije odgovorilo, nego je naredeno da se jedinice bez zadržavanja dohvate ivice grada. Već oko 16. časova (5. aprila) sva tri bataljona 16. muslimanske brigade našla su se na liniji Vasin Han - desna obala Miljacke. Taj brzi prodor prisilio je bataljon 363. njemačkog puka, koji se još držao na Glogu, Siljatom brdu i u rejonu Faletića, da se, pod pritiskom 20. romanijske brigade, povuče iznad sjeverne ivice grada, a ne u sam grad kako mu je bilo naredeno.⁹⁸⁾

U Vasinom Hanu je u štab 16. muslimanske brigade stigla grupa od 5 do 6 naoružanih ilegalaca iz Vratničkog udarnog odreda i dala neophodne podatke o situaciji u gradu, o zgradama iz kojih se može očekivati neprijateljev otpor i o tome da se u Jajce-kasarni nalazi oko 400 domobrana koji će se odmah predati. Ti dotadašnji ilegalci odmah su se stavili na raspolaganje štabu brigade da kao vođiči provedu njene jedinice kroz grad.⁹⁹⁾

Za to vrijeme su bataljoni te brigade bez zadržavanja nastavili nastupanje ka prvim kućama na periferiji Sarajeva, i bez ikakvog otpora izbili do prvih ulica i sokaka koji vode na Vratnik. Na jednoj od njih naišli su na leševe poginulih njemačkih vojnika. Njih su nešto ranije pobili ilegalci iz jednog od udarnih odreda. Jedinice 16. muslimanske brigade su prošle kroz kapije na Vratniku oko 17,30 časova. Tu ih je dočekala masa naroda s poklonima i poklicima slobodi, maršalu Titu i Jugoslovenskoj armiji. Dok je na improvizovanom mitingu govorio Miloš Zečić, komandant 27. divizije, glavnina 16. brigade je već bila u pokretu ka Bašćaršiji: dva bataljona su upućena prema Zgradi Vijećnice, jer se znalo da ju je neprijatelj posio i pripremio za odbranu, a jedan se takođe kretao u pravcu tog starog trga sa zadatkom da prodre prema zgradi Zemaljske banke. Bataljon koji je bio u rezervi ostavljen je na Vratniku i kod Jajce-kasarne da osigurava taj dio grada i čuva domobrane koji su se predali.¹⁰⁰⁾

Znatno kasnije, oko 19 časova, počeli su da na Vratnik izbijaju prvi dijelovi 20. romanijske brigade. Njena glavnina je - kako je koji bataljon stizao - upućivana u dio grada desno od Kovača i ka katoličkoj katedrali. Samo predviđene jedinice 20. i 16. brigade, izviđačke čete i patrole su vršile pretres kuća

98) Isto.

99) Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701 i Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, str. 268.

100) Isto.

narodnih neprijatelja o kojima su, pred početak napada, dobijem podaci od organizacije NOP-a u Sarajevu.¹⁰⁰

Kada su dijelovi 2. bataljona 16. brigade izbili na Bašćaršiju, na tramvajskoj stanici su zatekli grupu ustaša sa familijama: bili su natovareni koferima i kojekakvim zavezuljcima i htjeli su da se tramvajem prebace do željezničke stanice. Naravno, nesuđeni putnici su odmah pohapšeni, a tramvajska kola, koja su u tom momentu ulazila u stanicu, odmah su isključena iz saobraćaja. Nešto kasnije, ona će poslužiti za postavljanje barikade na ulici prema zgradi Vijećnice.¹⁰¹

Oko 18 časova su 3. i 4. bataljon 16. brigade već bili blokirali Nijemce u Vijećnici i na njih preduzeli prvi napad. Tu se branila jedna četa 363. puka, ojačana polučetom tenkova. Pored zgrade Vijećnice držala je zatvor i pilanu, kao i nekoliko bunkera oko njih. Ta neprijateljeva grupa je trebalo da prihvati 334. pješadijski puk koji je bio zaostao oko Pala.¹⁰³¹ Čete tih bataljona 16. muslimanske brigade su pokušale da uz dejstvo bombaških grupa, ručnih bacača (pita) i protivkolskog topa prodru u zgradu. Međutim, neprijatelj ih je brzo odbio i pošao za njima. No i on je, takođe, brzo zastao, iako je sa dva tenka krenuo ka Bašćaršiji.¹⁰⁴⁺

U to vrijeme - oko 19 časova - u grad još nije bila stigla ni jedna naša jedinica osim 16. muslimanske brigade. Zbog toga je njen štab, koji se nalazio na Bašćaršiji (a štab 27. divizije se

101) AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4. U operacijskom dnevniku 20. romanijske brigade zabilježeno je daje njen 1. bataljon likvidirao neprijatelja na M. Glogu i Glogu, ali nije navedeno štaje dalje radio; daje 2. bataljon izbio na Bašćaršiju u 17,45 časova i da u sadejstvu sa bataljonom 16. muslimanske brigade »nakon teške borbe likvidirana su sva neprij. uporišta, pa i sama Vijećnica...«; daje 3. bataljon zanočio u Sinjevu; i, daje 4. bataljon izbio na Bašćaršiju, gdje se smjestio u 20,00 časova. Očigledno, podaci o učešću 2. bataljona u borbama za Vijećnicu su netačni; nije bilo ni potrebe, a ni mogućnosti da se on tu uvede u borbu, jer su i snage 16. muslimanske brigade bile nagomilane oko Vijećnice; osim toga, ni podatak o njegovom izbijanju na Bašćaršiju nije tačan. Te netačnosti su preuzete i u cit. čl. Mitra Minića, n. d., str. 542.

102) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 268. U cit. izvještajima štaba 27. divizije od 7. i 21.4. 1945. (Zbornik IV/34, dok. br. 107, i 131) pominju se različita vremena kada su jedinice divizije izbile na Vratnik (17,30 i 15,30 časova) i na Bašćaršiju (16,30 časova). Pored očigledne greške u kucanju (za podatak za izbijanje na Vratnik u 15,30 časova), Dušan Uzelac i mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701, dobro primjećuju da se radi i o tome da su satovi u gradu bili, 1. aprila, pomjereni na srednjoevropsko vrijeme. Jedinice 16. muslimanske brigade su izbile na Bašćaršiju dok je još bilo vidno, dakle nešto poslije 17,30 časova.

103) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 288 - 9, i Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 701 - 2.

104) Isto.

zadržao na Vratniku),¹⁰⁵¹ odlučio da u okolnim ulicama podigne barikade i da se na Obali posjednu zgrade preko puta Careve čuprije kako bi se potpuno blokirao neprijatelj u Vijećnici. Osim toga, naredio je da se jedna četa 3. bataljona, na čelu sa partijskim rukovodiocem bataljona Šefkom Odobašićem, probije do Električne centrale i preuzme njenu odbranu. Od ilegala se u međuvremenu saznalo da su nekolicina komunista i radnika organizovali njenu odbranu i normalan rad. Po tome što su se na ulicama i u pojedinim kućama vidjele upaljene električne sijalice bilo je sigurno daje Centrala u njihovim rukama.¹⁰⁶¹

Nešto kasnije, kada su u grad pristigle jedinice 20. romanijske brigade i 38. divizije,¹⁰⁷¹ u sastav 16. brigade je povučen 2. bataljon, čiji su dijelovi bez otpora stigli do Marindvora, pa je tako njena glavnina postavljena u blokadu neprijatelja u Vijećnici. Do pola noći još su izvršena dva napada na neprijatelja u njoj, ali bez rezultata. Na uskom prostoru, Nijemci su snažnom vatrom onemogućavali prilaz zgradi i bez težih oruđa nije bilo moguće neutralisati njihovu vatru. Mada je u jedinicama bilo benzinskih flaša, nisu ih htjele upotrijebiti zbog opasnosti od požara većih razmjera.¹⁰⁸¹

U dijelu grada na lijevoj obali Miljacke do 21. čas još nije bilo jedinica 37. divizije.¹⁰⁹¹ koje su nastupale za 334. njemačkim pukom. Kuda se on povlačio i kojim dijelom grada se probio ne može se pouzdano utvrditi na osnovi raspoloživih izvora. Ona mišljenja da se probio do Vijećnice i dalje Obalom do Marindvora i Novog Sarajeva malo su vjerovatna,¹⁰¹ jer bi jedinice 16. muslimanske brigade, koje su držale u blokadi neprijatelja u Vijećnici, to morale ne samo osjetiti nego bi morale i prihvatiti borbu na Obali (jer su kontrolisale 500 do 700 metara te ulice,

105) Kasnije, nešto oko 21 čas, u štab 16. brigade je stigao major Jakob Vodušek, načelnik štaba divizije.

106) Ahmed Đonlagić i Camil Kazazović, cit. d., str. 269.

107) U izvještaju od 9.4. 1945 (Zbornik NOR, IV/34, 112), štab 38. divizije navodi se da su jedinice te divizije »oko 6 sati i 40 minuta poslije podne jurišem... upale u grad Sarajevo«, i to 21. brigada - u Koševo, 18. hrvatska - preko Vratnika na Bašćaršiju, a 17. majevička brigada - preko Bjelava. Podatak o izbijanju na Bašćaršiju je, očigledno, netačan. Prim. A. Đ.

108) Ahmet Đonlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevo, n. d., str. 721.

109) Politički komesar 27. divizije Zarije Škerović uputio je, u 21. čas 5. aprila, obavještenje o situaciji u gradu jedinicama 2. korpusa. To obavještenje odnio je rukovodilac SKOJ-a za Vratnik Avdo Toholj, koji je ispod Trebevića našao bataljon 4. sandžačke brigade. Taj dokumenat se nalazi u Arhivu grada Sarajeva. Vidi: Dušan Uzelac - mr Muharem Kreso, cit. čl. n. d., str. 702.

110) Isto i Abdulah Sarajlić, Sarajevska operacija, VIG 1, 1975, str. 166.

od njenog početka kod Vijećnice), Na sumnju daje 334. njemački puk odstupio od Pala drumom preko Ljubogošte i Buloga na Bendbašu i Vijećnicu navodi i podatak da su komunikacije koje iz Pala vode desno od Miljacke ka Sarajevu bile pod kontrolom jedinica 27. i 37. divizije, pa bi bar neke od njih morale da vode borbu sa dijelovima tog njemačkog puka. Zbog toga je više vjerovatno da se on povlačio komunikacijama koje ispod Trebevića izbijaju na južni i jugozapadni dio Sarajeva.

Bilo kako bilo, sasvim je sigurno daje nešto prije pola noći na neprijatelja pred Vijećnicom izletio s pravca od Bendbaše jedan džip u kome je bio pukovnik Pero Kosorić, komandant 3. korpusa, sa dvojicom drugova iz svoga štaba. Projurio je kroz raspored jedne čete 16. muslimanske brigade i kada je došao pod neprijateljevu vatru brzo i spretno se okrenuo nazad. Tom prilikom je komandant 3. korpusa ranjen u nogu.¹¹⁾

Uskoro poslije te epizode s džipom, negdje oko ponoći, neprijateljeva grupa u Vijećnici krenula je pod zaštitom tenkova u proboj niz Obalu. Kod Careve ćuprije Nijemce je dočekaio jedan vod iz 4. bataljona 16. brigade iz zgrade gdje se tada nalazila (a i sada je) apoteka. Zasuo ih je bombama i vatrom automatskog oruđa. Tenkovi su odgovorili topovskom i mitraljeskom vatrom, ali samo da zaštite povlačenje svoje pješadije. Okršaj je kratko trajao i na prostoru oko Careve ćuprije ostalo je oko 30 leševa njemačkih vojnika."²¹

Tokom te noći poginuo je Vladimir Perić Valter, sekretar gradskog komiteta KPJ za Sarajevo. Prethodno je bio u štabu 27. divizije, gdje je tražio da mu se dodijeli neka od manjih jedinica da s njima krene da spašava Električnu centralu. Štab ga je zadržavao da ne ide u tom pravcu, ali je krenuo s grupom aktivista ka Baršćaršije. Tu je i od štaba 16. brigade takođe tražio da s njim krene neko do njenih četa. Bio je obaviješten da se u Centrali nalazi jedna četa. Poginuo je na putu od Električne centrale do fabrike duvana.

Poslije proboja pomenute njemačke grupe iz Vijećnice prestale su borbe jedinica 27. divizije u Sarajevu. Jedino je u zoru 6. aprila jedna manja grupa njemačkih vojnika, skrivena u stijenju na lijevoj obali Miljacke kod Bendbaše, prisiljena da poslije kratkotrajnog otpora položi oružje. U to vrijeme se na Vijećnici već viorila jugoslavenska zastava sa petokrakom zvizdom koju je omladina Tuzle predala 27. diviziji, oktobra

111) Ahmet Đonlagić, Kroz drevne vratničke kapije u Sarajevu, n. d., str. 721.

112) Ahmet Đonlagić i Ćamil Kazazović, cit. d., str. 270.

1944. godine, s amanetom daje baš tu izvjesi jedinica koja prva uđe u Sarajevo."³»

S obzirom na slab otpor neprijatelja, štab divizije nije imao potrebu da u borbu u gradu uvodi svoju rezervu i pridodati artiljerijski divizion, pa je glavnina 19. birčanske brigade zanočila na prostoru Faletići, Sumbulovac, Hreša, a njen 3. bataljon je ostao na položaju na Crvenim stijenama radi osiguranja drumu preko Romanije. Sutradan, u 7 časova i glavnina te brigade se prebacila u Sarajevo."⁴»

U borbama za Sarajevo, 5. i noću 5/6. aprila 27. divizija je imala 1 poginulog i 5 ranjenih boraca (od toga su 3 ranjena bila iz 16. brigade)."⁵»

4. Borbe za oslobođenje Zavidovića

Poslije oslobođenja Sarajeva, jedinice 2. i 5. korpusa odmah su upućene u gonjenje neprijatelja dolinom Bosne s ciljem da što prije oslobode rudarske i industrijske centre zaključno sa Zenicom. Istovremeno je Operativni štab riješio da se u dolini Bosne, između Maglaja i Žepča, angažuje 3. korpus (i 53. divizija 5. korpusa), sa zadatkom da presijeku odstupnicu neprijateljevim snagama koje se povlače i sadejstvuju jedinicama 2. armije koje su prešle u ofanzivu prema srednjem i donjem toku rijeke Bosne. Taj zadatak je izmijenjen, pa je na taj odsjek u dolini Bosne upućena samo 27. divizija, sa zadatkom da sadejstvuje lijevom krilu 2. armije, i snagama koje su niz dolinu Bosne krenule prema Zenici. Prema Zavidovićima je 27. divizija kre-

113) Isto, str. 269, Ahmet Đonlagić, cit. čl. n. d., str. 722. i saopštenje Miloša Zekića dato autoru januara 1983. godine.

Cio tok borbi i dejstava za oslobođenje Sarajeva štab 27. divizije dao je u sljedećem fragmentu svog izvještaja od 21. aprila 1945. godine:

»5. IV. u 15 časova dvije trećine naših snaga započele su sa napadom na Sarajevo na liniji Gnjilo Brdo - M. Glog i u nezadrživom nadiranju do 15.30 časova istog dana izbile na kapiju Sarajeva kod Vratnika, ostavljajući nepr. isturene dijelove na V. Glogu i Šiljatom brdu.

Sa Vratnika je uslijedio prodor u grad. Do 16.30 časova naše su snage prodrle na Bašćaršiju, a po tome produžile sa daljnim prodiranjem u grad, ovladavajući centrom grada, obalom Miljacke, Marindvorom i električnom centralom.

Tokom noći 5/6. produženo je čišćenje grada, likvidirana je Vijećnica, gdje je neprijatelj najduže pružao otpor, a 6. o. mj. do 8 časova čitav grad je bio potpuno očišćen i svuda je prestao nepr. otpor«. (Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 131).

114) AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11.

115) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 270 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4.

nula 8. aprila. Tog dana je njen štab izvršio kod Semizovca smotru jedinica. Pokret je nastavljen preko Breze, Vareša, Zvijezde planine i dolinom Krivaje. Krajem dana 11. aprila izbila je pred taj tada najveći centar drvne industrije u Bosni i Hercegovini. Dio pozadinskih dijelova (koji su bili vezani za zaprežna vozila) upućen je, u pratnji 3. bataljona 19. brigade, iz Sarajeva preko Sokoca, Vlasenice, Zvornika i Tuzle za Doboj."⁶¹

U to vrijeme 27. divizija je imala ukupno oko 5.000 boraca. Od naoružanja jedna trećina je bila sovjetskog, a ostalo trofejnog (uglavnom njemačkog) i britanskog porijekla. Divizija nije imala svoju artiljeriju, niti je za dobijeni zadatak bila ojačana korpusnom artiljerijom. U sastavu brigade bila su 2 pt topa i veći broj minobacača sa ograničenom količinom municije."⁷¹

Kada je 27. divizija izbila pred Zavidoviće, ispred nje se opet nalazila njemačka 181. divizija koja je imala zadatak da prihvati 7. SS diviziju i druge neprijateljeve dijelove koji su odsatupali od Zenice. Tu se branio njen ojačani 334. puk. U gradu je za odbranu pripremio više zgrada i naročito se utvrdio u tzv. Švapskom naselju na desnoj obali Bosne, odakle je kontrolisao prilaz mostovima koji su neposredno branjeni i iz bunkera. Prednji kraj mostobrana na desnoj obali Bosne neprijatelj je imao na dobro utvrđenim položajima na k. 380, Dragovcu i Podkleču. Na lijevoj obali Nijemci su posjeli prvu kosu iznad naselja - Tutnjevac, k. 343 Bilječić, k. 425 i selo Dubrave. Od težeg naoružanja raspolagali su sa 4 brdska topa, 2 haubice, 3 protivavionska topa (flaka) i oklopnim vozom s odgovarajućim naoružanjem i posadom.¹¹⁸¹

U rejonu Maglaja bili su dijelovi njemačke 369. divizije koja se povlačila ka Doboju. Oni nisu ispoljili uticaj na tok dejstva oko Zavidovića.

Štab 3. korpusa je zadatak 27. diviziji u dolini Bosne definisao dosta neodređeno - kao »uništavanje neprijatelja i njegove tehnike,«¹¹⁹¹ prepuštajući tako štabu divizije da sam, zavisno

116) Zbornik NOR/34, zapovijesti štaba 3. korpusa od 6. 4. 1945, i štaba grupe korpusa od 7. 4. 1945, dok. br. 103 i 106, Zbornik NOR, IV/34, izvještaj o operacijama od 1. do 15. aprila 1945. štaba 27. divizije, 21. 4. 1945, dok. br. 131.

117) Komandant 27. divizije, Miloš Zekić, dobio je 3. novembra 1945. godine zadatak od štaba 6. armije da za nastavne potrebe obradi borbu 27. divizije za oslobođenje Zavidovića, aprila 1945. godine. On je elaborat o tome uputio štabu 6. armije 5. januara 1946. godine. Koncept tog elaborata, koji ima 9 stranica gusto kucanog teksta i 8 skica, stavio mi je na korišćenje moj ratni drug Čamil Kazazović, na čemu mu se i ovom prilikom zahvaljujem. U obradi borbi u rejonu Zavidovića taj će elaborat biti više puta korišćen, a u napomenama će se označavati: Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

118) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 271.

119) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 103.

od situacije koju će zateći kad izbije na dodijeljeni odsjek, utvrdi kako će te ciljeve ostvariti. U dolini Krivaje, na prilazima Zavidovićima, nalazile su se jedinice muslimanske milicije koje su bez borbe položile oružje. Od njih su dobijeni podaci o njemačkim snagama. Težeći da što prije pređe u napad, štab 27. divizije riješio je da dobijeni zadatak izvrši na taj način što će iz pokreta napasti neprijatelja s ciljem da se ovlada njegovim mostobranom na desnoj obali Bosne, zaposjedne drum južno i sjeverno od Zavidovića, a poslije toga preduzme napad na njegove snage u samom gradu.¹²⁰ Za izvršenje zadatka postrojio je borbeni poredak u dva ešelona. U prvom je angažovao 19. birčansku brigadu (bez bataljona), koja je trebalo da ovlada desnom obalom rijeke Bosne od sela Mičevića do ušća Krivaje, i 20. romanijsku brigadu, koja je dobila zadatak da zauzme neprijateljeve položaje između Krivaje i rijeke Gostović. U drugom ešelonu je odredio glavninu 16. muslimanske brigade, a njena dva bataljona - na prostorijski sela Kovači, Hrkići i Žišci - imali su zadatak da obezbijede pozadinske dijelove od eventualnog napada četnika sa prostorijski Ozrena.¹²¹ Međutim, pred početak napada, izmijenio je svoju prvobitnu odluku u tome što je i glavninu 16. brigade uveo u borbu na pravcu sela Stavci - k. 380 - k. 199, a jedan od njenih bataljona, koji su ranije imali zadatak obezbjeđenja pozadine, izdvojio je u divizijsku rezervu i rasporedio ga u rejon željezničkog mosta kod sela Skroze.¹²²

Početak napada je određen za 2 časa 12. aprila. Štab divizije predviđao je da će se još prije svanuća savladati neprijateljeva odbrana na desnoj obali Bosne i da će se pod zaštitom mraka izvršiti prodor preko sjevernog mosta u Zavidoviće (svaka brigada sa po jednim bataljonom), zauzeti grad i spriječiti neprijatelja da uništi industrijska postrojenja u njemu.¹²³

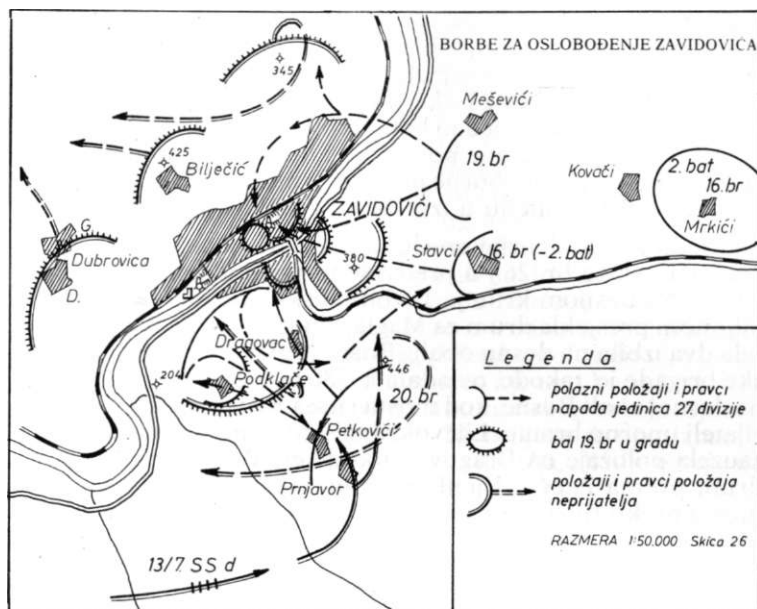
Svoju prethodnu odluku o napadu saopštio je štabovima brigada još u selu Vozući, a definitivnu u 21 čas 11. aprila. Očig-

120) AVII, k. 409, depeša štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 12. 4. 1945, br. reg. 3/15-8 i k. 1111, cit. br. reg. 20-22 i Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

121) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 271.

122) Isto. Takođe, i Miloš Zekić u cit. Elaboratu o borbama za oslobođenje Zavidovića pominje tri kolone: desnu, 19. brigadu, srednju, glavninu 16. brigade, i lijevu, 20. brigadu. Za srednju kolonu piše: »Sastav 2/4 16 brigade pod omandom komandanta brigade; postavlja se desnom obalom r. Krivaje od ž. mosta Skroze do pred k. 380. Kad lijeva i desna kolona pripreme uslov za napad na grad Zavidovića, onda stupa u dejstvo glavnim napadima pravcem iz doline Krivaje na ušće, gdje sa 1/4 ostaje, a druga četvrtina prodire preko sjevernog mosta u grad«.

123) Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

leđno težio je da maksimalno iskoristi prednost koje su imale jedinice divizije zbog iznenadne pojave iz doline Krivaje pred Zavidovićima. Zato je riješio da se napad izvede što prije. Međutim, u tim okolnostima štab divizije i štabovi brigada nisu mogli izvidjeti neprijateljeve položaje i na zemljištu izdati zadatke potčinjenim štabovima i jedinicama, a bataljonima i četama je ostalo malo vremena da se izvrše neophodne pripreme za napad, jer su se, poslije trodnevnog marša, jedinice divizije prikupile u polaznim rejonima za napad tek oko 22 časa 11. aprila.¹²⁴⁾

Desno i lijevo od odsjeka napada 27. divizije nije bilo snaga Jugoslovenske armije. Dolinom Spreče prema Doboju nastupale su jedinice 2. armije, čije se lijevo krilo nalazilo u visini Trbuka, oko 20 km vazdušne linije sjeverno od Zavidovića.¹²⁵⁾ U

124) Isto.

125) *Oslobodilački rat*, 2, str. 575-6. U dolinu Krivaje, u rejon sela Vozuće, 12. aprila je stigla 18. hrvatska brigada 38. divizije. Ali ona nije uključena u borbe protiv neprijatelja u rejonu Zavidovića. *Zbornik NOR*, IV/34, dok. br. 117).

dolini Bosne trebalo je da se zapada, između Žepča i Maglaja, pređe u napad 53. srednjobosanska divizija. Ali, ona je bila razvučena na širokoj prostoriji od Zenice do Prnjavora i doline Vrbasa, sjeverno od Banje Luke, pa je na dodijeljeni zadatak uputila samo 14. brigadu i jedan bataljon 19. brigade.¹²⁶» Između štabova 53. i 27. divizije nije postojala radio-veza, pa nije bilo mogućnosti da se tokom borbe usklađuju napori njihovih jedinica po prostoru i vremenu u izvršavanju zajedničkog zadatka.

Jedinice 27. divizije prešle su u napad na neprijatelja u Zavidoviću (skica br. 26.) u predviđeno vrijeme, u 2 časa 12. aprila.¹²⁷» Na desnom krilu je 19. birčanska brigada s jednim bataljonom presjekla drum za Maglaj ispod sela Mičevići, a sa ostala dva izbila na desnu obalu Bosne. I glavnina 16. muslimanske brigade je, takođe, ovladala k. 380 i izbila pred grupu kuća na desnoj obali Bosne, kod mosta i ušća Krivaje, iz kojih se neprijatelj uporno branio. Lijevo krilo - 20. romanijska brigada je zauzela položaje na Dragovcu i kod sela Podkleče i presjekla drum prema Žepču. Njeni bataljoni su stavili pod vatru dva mosta preko Bosne, ali im nije pošlo za rukom da ovladaju dijelom tzv. Švapskog naselja na lijevoj obali Krivaje kod njenog ušća u Bosnu. Te noći su jedinice 20. romanijske brigade zarobile 19 njemačkih vojnika i 10 domobrana i zaplijenile, između ostalog, 8 puškomitraljeza.¹²⁸» Iako nisu ovladale cijelim mostobranom na desnoj obali Bosne, niti prodrle u Zavidoviće kako je bilo predviđeno, ipak su brigade 27. divizije u prvom napadu prekinule drum u dolini Bosne. Neprijatelju je još preostao obilazak, putem od Žepče preko Novog Sehera za Maglaj, na kome je 14. brigada 53. divizije, noću 11/12. aprila, postigla značajan uspjeh u napadu na njemačke kolone koje su se tuda izvlačile ka sjeveru.¹²⁹»

126) Mladen Vukosavljević - Drago Karasijević, Pedeset treća NOU srednjobosanska divizija, Zadrugar, Sarajevo, 1969, str. 157-8, 160-2 i 164-5.

127) U operacijskom izvještaju štaba 20. romanijske brigade navodi se da je napad počeo u 24 časa 11. aprila (Zbornik NOR, IV/34, dok. br. 160). Međutim, u njenom operacijskom dnevniku (AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4), koji je bio osnova za taj izvještaj, zabilježeno je da je 1. bataljon počeo napad u 24 časa 11. aprila, a 2. i 3. bataljon u 2 časa 12. aprila, i da je 4. bataljon ostao u rezervi. U operacijskim dnevnicima 16. muslimanske i 19. birčanske brigade registrovane su borbe uveče 11. aprila. Radilo se o dejstvima prethodnica i izviđačkih jedinica.

128) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 160, AVII, k. 1111, cft. br. reg. 20-22, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4, Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

129) Mladen Vukosavljević - Drago Karasijević, cit. d., str. 161, i Zbornik NOR, IV/34, izvještaj štaba 53. divizije štabu 3. korpusa, 5. 5. 1945, dok. br. 152.

U takvoj situaciji, za neprijatelja je bilo posebno značajna odbrana rejona Zavidovića, jer se njegovim držanjem obezbjeđivalo izvlačenje drumom koji je obilazio dolinu Bosne od Žepče do Maglaja. Zato je neprijatelj, održavši uži mostobran kod ušća Krivaje i mostove preko Bosne, oko 6 časova 12. aprila preduzeo protivnapad u kome je ovladao k. 380 na desnoj i cijelim tzv. Svapskim naseljem na lijevoj obali Krivaje. Na taj neprijateljev protivnapad, koji je imao ograničeni cilj - da povрати najvažnije oslone tačke na desnoj obali Bosne, štab 27. divizije odmah je naredio, čim su Nijemci stali na dostignutoj liniji, da brigade krenu u novi napad s ciljem da Nijemce prebace na lijevu obalu Bosne.¹³⁰⁾ Napad je počeo u 9 časova: 19. i glavna 16. brigade ponovo su ovladale izgubljenim položajima, a jedan bataljon (16. brigade) na juriš je zauzeo i grupu kuća kod ušća Krivaje u Bosnu i stavio pod vatru automatskog oružja i sjeverni most preko Bosne; lijevokrilna 20. brigada je opet zbacila neprijatelja s kose iznad tzv. Švapskog naselja, ali nije mogla da prođe u dio naselja uz ušće Krivaje u Bosnu.¹³¹⁾

Dalji napad preko mostova i prodor u grad nije bio moguć po danu. Jedinice 27. divizije nisu imale artiljeriju kojom bi se neutralisala neprijateljeva odbrana na mostobranu i u rejonu mostova, a i artiljerijska oruđa koja su uspješno tukla prilaze mostobranu i mostovima. Zato je odlučeno da sve brigade ostanu na dostignutoj liniji i da utvrđuju zauzete položaje. Štab divizije cijenio je da se raspoloživim snagama i sredstvima ne mogu zauzeti mostovi niti van njih forsirati Bosna i zauzeti Zavidovići. Riješio je da se glavnim snagama drži pod kontrolom drum sjeverno i južno od grada, a da se na neprijatelja na mostobranu vrše demonstrativni napadi. Za tu svoju odluku tražio je saglasnost štaba 3. korpusa.¹³²⁾ I neprijatelj je preko dana, takođe, ostao pasivan. Jedino je u 13 časova izvršio jedan ispad sa mostobrana koji se brzo ugasio.¹³³⁾

Imajući u vidu operativnu situaciju u dolini Bosne (jer je 2. armija prešla u nastupanje), štab 3. korpusa je smatrao da 27. divizija treba da ispolji više aktivnosti, pa je na primljenu depešu u tom smislu uputio naređenje štabu divizije. U duhu tog

130) Miloš Zekić u cit. Elaboratu o borbama za oslobođenje Zavidovića navodi daje tada u borbu uveden drugi ešelon divizije, glavna 16. muslimanske brigade.

131) Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića, Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 272.

132) AVII, k. 409, depeša štaba 27. divizije štabu 3. korpusa, 12. 4. 1945, br. reg. 3/15 - 8 i 3/16-8.

133) Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

stava su u toku dana počele pripreme da se u 20 časova preduzme novi napad na neprijatelja. U predviđeno vrijeme sve tri brigade su krenule u napad. Ali, neprijatelj je krajnje uporno branio užu mostobran i svi pokušaji da se baci u Bosnu i zauzmu mostovi ostali su bez rezultata. Borbe su nastavljene nesmetanom žestinom i tokom dana. Koliko su bile uporne i ogorčene svjedoči i podatak da su položaji oko sela Podkleče, koje je još u toku prve noći zauzeo 2. bataljon 20. romanijske brigade, u toku 13. aprila dvanaest puta prelazio iz ruke u ruku. Čete tog i drugih bataljona su gotovo stalno bile izmiješane sa neprijateljem. Tako je, na primjer, Anđelko Kosorić, komandir jedne od četa, upao među trojicu njemačkih vojnika i kada je osjetio da će ga savladati, aktivirao je ručnu bombu od koje je poginuo zajedno sa tim neprijateljevim vojnicima.¹³⁴ Neprijatelj je bio prisiljen da se tako odsudno brani u rejonu Zavidovića, jer mu je tih dana to bilo najugroženija tačka u dolini Bosne kojom su se od Zenice izvlačile njegove snage.

U isto vrijeme su Nijemci morali da odsudno brane i dobojski mostobran, jer bi njegovim gubljenjem došlo u pitanje izvlačenje glavnine 21. armijskog korpusa. Zato su prikupljenim snagama vršili jak pritisak na lijevo krilo 2. armije. Čak im je pošlo za rukom da od Trbuka potisnu 45. diviziju.¹³⁵ Zbog toga je štab 2. armije tražio da se 27. divizija rokira od Zavidovića bliže Doboju.¹³⁶

U izvorima nema tačnih podataka kada je stigao taj zahtjev štaba 2. armije. Na osnovi depeša koje je štab 27. divizije uputio štabu 3. korpusa može se zaključiti daje to naređenje dobijeno tokom dana a najkasnije tokom noći 13/14. aprila.¹³⁷ Tada se situacija kod Zavidovića izmijenila u korist 27. divizije. Na neprijateljeve uporne pokušaje daje potisne s desne obale Bosne, štab divizije riješio je da se, tokom noći 13/14. aprila, preduzme odlučan napad i ovlada gradom. Odlučeno je da se prodor izvrši preko sjevernog mosta, a da se na ostalim odsjecima napada izvrši snažan pritisak na neprijatelja kako bi se vezale njegove snage. Prema tome kako je počeo napad može se zaključiti da je na pravcu glavnog udara borbeni poredak bio u dva

134) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 160 i Mitar Minić, cit. čl. n. d., str. 543.

135) Oslobođilački rat, 2, str. 375-6.

136) AVII, k. 409, depeša štaba 27. divizije štaba 3. korpusa od 13. ili 14. 4. 1945, br. reg. 3/17-8. Generalštab je, 13. aprila 1945, obavijestio štab 2. armije doje pod njegovu Komandu privremeno 27. divizija (Zbornik NOR, 11/15, dok. br. 208).

137) Isto.

ešelona: u prvom su bile jedinice 16. i 20. brigade sjedne i druge strane Krivaje, a u drugom - dva bataljona 19. brigade, na desnoj, i bataljon 20. brigade, na lijevoj obali Krivaje. Zamisao je bila da jedinice prvog ešelona izbace neprijatelja iz Švapskog naselja, a da bataljoni 19. brigade, jedan za drugim, izvrše juriš preko mosta i upadnu u grad.¹³⁸⁾

U prvim večernjim časovima 13. aprila 27. divizija je prešla u novi opšti napad. U snažnom naletu su jedinice 16. i 20. brigade izbacile neprijatelja iz naselja u rejonu sjevernog mosta i stvorile uslove za uvođenje u borbu drugog ešelona. Dobro pripremljen i vođen, 4. bataljon 19. birčanske brigade je jurišem preko mosta na Bosni upao u grad i dohvatio se tvrdih zgrada oko Šipadove pilane i u njoj. I upravo kada se naredni bataljon te brigade pripremao da krene preko mosta, koji je bio pod neprijateljevom vatrom, uslijedio je protivnapad Nijemca. Podržani snažnom artiljerijskom vatrom, naročito flakova, oni su ne samo povratili most, nego su potisnuli i jedinice brigada iz dijela Švapskog naselja na obje obale Krivaje.¹³⁹⁾

Tako se 4. bataljon 19. birčanske brigade našao okružen u Zavidovićima. On je u sjevernom dijelu grada i u krugu pilane organizovao odbranu. U tome su mu pomogli građani: razveli su njegove jedinice u pogodne objekte, opskrbili ih hranom i vodom, a pojedinci su odmah stupili u njegove redove. Osim toga, bataljon je u rejonu svoje odbrane otkrio magacin hrane i magacin municije, što mu je znatno olakšalo borbu.¹⁴⁰⁾

Da bi se pomoglo okruženom bataljonu, štab divizije naredio je da 16. i 20. brigada nastave pritisak na neprijatelja, a da glavnina 19. birčanske brigade forsira Bosnu sjeverno od Zavidovića i da prodre u grad sa zapadne strane. U toku noći 13/14. aprila izvršene su pregrupacija jedinica te brigade i najnužnije pripreme za prelazak na lijevu obalu rijeke. Pronađen je samo jedan drveni čamac. Još prije svitanja njim se prebacila jedna četa. Međutim, neprijatelj je otkrio prelazak i prema mjestu prelaza uputio oklopni voz i koncentrisao vatru artiljerije. Sa grupom vojnika koja se iskrcala iz oklopnog voza pokušao je

138) Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.

139) isto, i Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 272 i AVII, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4 (Problem prebacivanja jedinica preko Bosne u Zavidoviće bio je složen, jer se glavnina divizije nalazila nizvodno od ušća Krivaje, a tri mosta preko Bosne na odsjeku koji je napadala 20. brigada; da bi se sa glavnim snagama prodrlo u grad trebalo je prvo ovladati mostom preko Krivaje iznad njenog ušća, pa onda krenuti na sjeverni most preko Bosne).

140) Isto i AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2 - 11 (U operacijskom dnevniku štaba 19. birčanske brigade zabilježeno je da se 4. bataljon probio u Zavidović 12. aprila.

Jedinice 19. birčanske brigade forsiraju rijeku Bosnu 2 km sjeverno od Zavidovića, 12. april 1945. godine

nabaciti tu četu na rijeku. Podržana sa desne obale, ona je sačuvala svoj mali mostobran, oko kojeg je nastavljena borba i poslije svitanja.¹⁴¹⁾»

Za to vrijeme su 16. i 20. brigada vodile tešku borbu da ponovo zauzmu Švapsko naselje i mostove na Bosni kako bi se spojile sa okruženim bataljonom u Zavidovićima. Opet su izbacile neprijatelja iz dijela tog naselja kod sjevernog mosta, preko koga su se manji dijelovi 16. brigade probili u grad. Ali, i njih je neprijatelj prisilio da se povuku na desnu obalu.¹⁴²⁾ Isto tako, Nijemci su osujetili sve pokušaje jedinica 20. brigade da se dokopaju druga dva mosta preko Bosne.¹⁴³⁾»

Zbog takvog razvoja situacije oko Zavidovića štab 27. divizije smatrao je da nije svrsishodno da se dijelovi ili cijela divizija pomijera ka lijevom krilu 2. armije. O tome je uputio sljedeću depešu štabu 3. korpusa:

141) Isto i AVII, k. 1111, cit. br. reg. 20-22.

142) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 272-3.

143) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 160.

»U vezi sa ovakvom situacijom nemoguće nam je u toku današnjeg dana u koliko se ne poboljša situacija da odvojimo snage i uputimo na sektor Maglaj - Rečice.

Nijemci se uporno drže u južnom dijelu grada, a i vladaju još sa dva mosta preko Bosne, dok su naši zabarikadirani u sjevernom dijelu grada.

Danas po danu ne možemo izvući snage iz grada, jer su jedinice 16. i 19. b(riga)de koje su na desnoj obali Bosne angažovane u držanju mostobrana kako bi obezbijedile snage koje su u gradu na lijevoj obali Bosne.

Jedinice 20. b(riga)de na prostoru između r. Krivaje i Gostovića duž ceste suzbijaju neprijatelja koji pokušava da se probije od Žepča u Zavidoviće.«¹⁴⁴⁾

Osim toga, štab divizije je izvijestio daje divizija u dotadašnjim borbama oko Zavidovića imala velike gubitke, da ima 30 ranjenika na nosilima,¹⁴⁵⁾ i izrazio nadu da bi »tokom nastupajuće noći mogli ovladati Zavidovićem«.

Da bi ostvario tu svoju namjeru, insistirao je da se 1. i 2. bataljon 19. brigade što prije prebace preko Bosne. U međuvremenu su pronađena još dva čamca (od kojih je jedan bio gume-ni), pa su ti bataljoni počeli, uz podršku jednog bataljona 16. brigade s desne obale, prebacivanje na mali mostobran na kome se još držala pomenuta četa. Do 18. časova 14. aprila oba ta bataljona prebacila su se na lijevu obalu, uz ne naročito jak otpor neprijatelja. Mostobran su odmah proširili i s njega krenuli u napad da se spoje sa 4. bataljonom koji se čvrsto držao u sjevernom dijelu grada. Istovremeno su 16. i 20. brigada vršile snažan pritisak na neprijatelja i bile u vatrenoj vezi sa dijelovima 4. bataljona koji su nalazili bliže lijevoj obali Bosne.¹⁴⁶⁾

I upravo kada se ispoljio pritisak glavnine 19. birčanske brigade prema neprijatelju u Zavidoviću, uslijedio je napad 13. SS puka 7. SS divizije i leđa 20. romanijskoj brigadi. Neprijateljevo komandovanje uputilo ga je iz Žepča preko sela Ljeskovića, Prnjavora i Petkovića u obuhvat lijevog krila 27. divizije,

144) AVII, k. 409, cit. br. reg. 3/17-8.

145) Do zaključno 14. aprila 16. muslimanska brigada je imala 26 mrtvih i 40 ranjenih, 19. birčanska - 22 mrtva i 40 ranjenih, a 20. romanijska brigada - 28 mrtvih i 68 ranjenih boraca i starješina. (Ahmet Donlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 274, AVII, k. 1112, cit. br. reg. 2-11 i k. 1112A, cit. br. reg. 10¹).

146) Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobodenje Zavidovića (U operacijskom dnevniku 19. birčanske brigade se navodi da su 2. i 4. bataljon 13. aprila vodili borbu s neprijateljem u Zavidovićima a 14. aprila »u toku dana i noći bili u odbrambenoj borbi sa neprijateljem koji je potpomognut vatrom iz oklopnog voza nadirao u cilju probijanja prugom i cestom u pravcu Maglaja«. AVII, k. 1112 cit. br. reg. 2-11).

s ciljem da tim manevrom olakša izvlačenje snaga koje su se branile u gradu. Njegova neočekivana pojava prisilila je 20. romanijsku brigadu da napusti položaje prema Zavidoviću. Njen 1. i 2. bataljon povukli su se kod sela Skroze na desnu obalu Kri-vaje; 3. bataljon je ostao na svojim položajima kod sela Podk-leče, ali je morao okrenuti front i prema neprijatelju koji je prodro u njegovu pozadinu i cijelu noć voditi tešku borbu u okru-ženju; 4. bataljon, koji je, izgleda, bio u rezervi, postavio se na greben Klek-planine, prema selu Petkovićima. Međutim, on nije mogao spriječiti manevar neprijatelja koji je prodro do iz-nad sela Skroze. Kada se to desilo, i glavina 16. muslimanske brigade, kojoj je tim prodorom bio ugrožen bok i pozadina, iz-vukla se sa desne obale Bosne i okrenula prema njemu. Dok je trajalo prestrojavanje borbenog poretka tih brigada, neprijatelj je vješto i prekriveno počec) da izvlači svoju glavninu iz Zavidovića i 13. SS puk ka drumu Žepče - Novi Šeher - Maglaj. Njegovi zaštitni dijelovi to su uspješno prikrivali jakom vatrom, a dje-limično i artiljerijom. U situaciji kada je iznenadno došlo do žestoke vatre u pozadini 20. i 16. brigade na desnoj obali Bosne, i glavina 19. birčanske brigade je stala, a njen bataljon u gradu se ograničio na odbranu.¹⁴⁷⁾

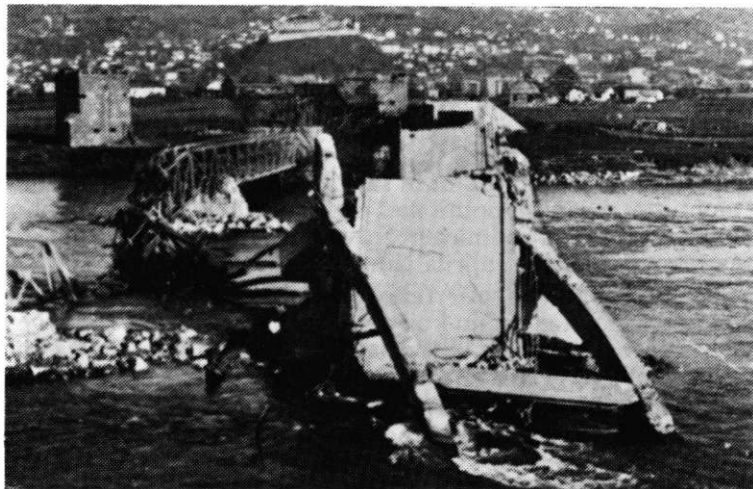
Ni štabovi brigada ni štab divizije nisu shvatili smisao neprijateljevog vješto izvedenog manevra, pa su sve jedinice divi-zije iz napada prešle u odbranu, koja je bila pasivna. Zbog toga, a i zbog zamora jedinica, ni niže starješine nisu ispoljile uobi-čajnu inicijativu. To je olakšalo neprijatelju da bez teškoća i ometanja izvuče svoje glavne snage iz Zavidovića i sa desne obale Bosne i da poruši sva tri mosta preko te rijeke. Za to vri-jeme 4. bataljon 19. birčanske brigade ograničio se na odbranu i zaštitu pilanskih postrojenja, električne centrale, velike kom-pozicije vagona i željezničke stanice od razaranja.¹⁴⁸⁾ Edvard Kardelj, koji je krajem aprila 1945. godine bio u Sarajevu, viso-ko je ocijenio podvig 4. bataljona 19. birčanske brigade i 27. divi-zije u borbama za Zavidoviće. On je preko štaba 3. korpusa uputio sljedeću depešu:

»Beograd - Vlada. Mitru Bakiću: Predloži Maršalu da po-hvali 27. diviziju koja je sa vanrednim heroizmom i velikim žr-tvama spasila od uništenja najveću pilanu - Fabriku u Zavidoviću, čime je ogromno pomogla našoj privredi. Kardelj«. ¹⁴⁹⁾

147) Ahmet Đonlagić i Čamil Kazazović, cit. d., str. 273 - 4, Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 131, k. 1112A, cit. br. reg. 10-4, Zbornik NOR, IV/34, napo-mena 9 i 20 uz dok. br. 144, str. 766 - 8.

148) Isto.

149) AVII, k. 409, br. reg. 9/10 - 8.

Most na rijeci Bosni koji su porušili Nijemci pred povlačenje iz Doboja april 1945. godine

Tek poslije ponoći između 14. i 15. aprila, glavnina 16. i 1. i 2. bataljon 20. brigade okrenuli su se prema Zavidoviću. Neko vrijeme su im neprijateljevi zaštitnički dijelovi pružali otpor; tek pred svitanje su se povukli. Izbivši na Bosnu, te jedinice su stale, jer su mostovi bili porušeni. Za to vrijeme je u gradu još trajala borba. Kako se već razdanilo, izjutra 15. aprila oko 6 časa, dijelovi sva tri brigade upali su u grad i očistili ga od neprijatelja, zarobivši 25 njemačkih vojnika.¹⁵⁰⁾

U borbama za oslobodjenje Zavidovića jedinice 27. divizije su imale 80 mrtvih, 8 nestalih i 196 ranjenih boraca i starješina. Među poginulim bili su Radivoje Perišić, komandant 1. bataljona, i četiri komandira četa iz 19. birčanske brigade. O neprijateljevim gubicima nema tačnih i pouzdanih podataka. Prema procjeni štaba 27. divizije, koja se ne može uzeti kao realna, neprijatelj je imao oko 600 izbačenih iz stroja, a od njega je zaplijenjeno svega 9 puškomitraljeza, 8 mašinki, 16 pištolja, 36 pušaka i oko 50.000 puščanih metaka.¹⁵¹⁾

150) Ahmet Đonlagić i Ćamil Kazazović, cit. d., str. 274.

151) Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobodjenje Zavidovića. (U cit. operativnom izvještaju štaba 27. divizije navedeno je da je divizija imala od 1. do 15. aprila 89 mrtvih, 8 nestalih i 165 ranjenih. Vjerovatno su podaci u Elaboratu tačniji, jer su naknadno provjereni, prim. A. Đ.).

Nekoliko dana poslije završetka borbi za Zavidoviće, u oslobođenom Doboju, štab 27. divizije izvršio je sa štabovima brigada analizu borbi jedinica u sarajevskoj operaciji. Tada je bilo riječi o propustima u pripremanju pojedinih napada, o oba slučaja (na Romaniji i kod Zavidovića) uspješnih upada neprijatelja u pozadinu naših jedinica radi izvlačenja njegovih okruženih, odnosno jako pritisnutih snaga, i o drugim pojavama značajnima za moralno-političko i opšte stanje jedinica. U cjelini je ukupan rad svih jedinica pozitivno ocijenjen. U izvještaju štabu 3. korpusa od 21. aprila između ostalog je napisano:

»a) Da se je, kako više, tako i niže rukovodstvo svesrdno zalagalo i prosto takmičilo koji će postavljeni zadatak što prije i što uspješnije izvršiti. Odlika naših boraca i rukovodilaca bila je udarnost, upornost i izdržljivost.

b) Primjena samoukopavanja pri napadu i utvrđivanju zauzetih položaja i pojedinih uporišta bila je zastupljena u svakoj borbi. Ašov i pijuk za borce nije više nepotreban balast¹⁵²,

Međutim, kasnije, kada je rat bio završen i kada je iz rada i borbi pojedinih jedinica trebalo izvlačiti iskustva - pouke istorije, komandant 27. divizije bio je još kritičniji prema pripremanju i načinu izvođenja borbi za oslobođenje Zavidovića. On je tada imao više vremena da analizira rad svoga štaba i potčinjenih jedinica i da uoči sve bitne propuste i pozitivna iskustva u tim u cjelini uspješnim borbama 27. divizije.¹⁵³»

152) Zbornik NOR, IV/34, cit. dok. br. 131.

153) Miloš Zekić, Elaborat o borbama za oslobođenje Zavidovića.